

Uitvoeringsrichtlijn
Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling

URL 2007

Ontwerpversie 1.0

Ter inspraak vastgesteld door
het Centraal College van Deskundigen Restauratiekwaliteit
op 9 mei 2023

Algemene informatie bij deze uitgave

Voorwoord

In 2009 verscheen de vierde geactualiseerde versie van de *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek*. Deze *Richtlijnen* zijn inmiddels niet meer weg te denken uit de dagelijkse praktijk van de erfgoedsector. De ontwikkelingen in deze sector staan echter niet stil en de plaats die het bouwhistorisch onderzoek daarin inneemt, is steeds aan verandering onderhevig. In de afgelopen jaren werd duidelijk dat de *Richtlijnen* uit 2009 steeds minder goed aansloten bij de huidige uitvoeringspraktijk en toetsing van bouwhistorisch onderzoek. En ook dat er – mede met het oog op kwaliteitsverbetering van het bouwhistorisch onderzoek – behoefte was aan een actualisatie. De voorliggende uitvoeringsrichtlijn is een geactualiseerde versie van de *Richtlijnen 2009*. Deze uitvoeringsrichtlijn is met name gericht op de toepasbaarheid in de dagelijkse praktijk, waarbij een bouwhistorisch onderzoek doorgaans leidt tot een waardestelling: een *bouwhistorisch onderzoek met waardestelling*.

Om bouwhistorisch onderzoek beter te verankeren in de erfgoedpraktijk, is gekozen deze richtlijn als uitvoeringsrichtlijn onder te brengen bij Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM). Stichting ERM beheert meerdere uitvoeringsrichtlijnen die alle tot doel hebben de kwaliteit bij onderhoud, restauratie, renovatie of aanpassing van historisch gebouwd erfgoed te borgen en te verbeteren. Door aan te sluiten bij ERM wordt een volgende stap gezet in de implementatie van bouwhistorisch onderzoek in de omgang met gebouwd erfgoed.

Inhoud URL

Deze uitvoeringsrichtlijn beschrijft kwaliteitseisen aan een bouwhistorisch onderzoek met waardestelling van een gebouwd object of een complex van gebouwde objecten (een ensemble). In hoofdstuk 1 wordt aangegeven wat de positie is van bouwhistorisch onderzoek binnen het bredere kader van de cultuurhistorie.

In hoofdstuk 2 wordt het doel omschreven en in hoofdstuk 3 de inbedding in het bouwproces. Binnen het bouwhistorisch onderzoek met waardestelling worden verschillende vormen van onderzoek onderscheiden, in diepgang oplopend van inventarisatie tot verkenning en opname. De definitie van deze onderzoeksvormen is verder aangescherpt ten opzichte van de *Richtlijnen 2009* en deze worden in hoofdstuk 4 omschreven en nader toegelicht.

In hoofdstuk 5 en 6 wordt besproken welke stappen er bij welke onderzoeksvormen moeten worden doorlopen, welke werkzaamheden moeten worden verricht en wat er in de rapportage van het bouwhistorisch onderzoek met waardestelling moet zijn opgenomen. In hoofdstuk 7 komen de eisen aan kennis en ervaring van de opstellers van het bouwhistorisch onderzoek aan de orde.

Doel

In deze URL wordt beschreven aan welke kwaliteitseisen bouwhistorisch onderzoek met waardestelling moet voldoen. Dit met als doel het bevorderen van de kwaliteit van het onderzoek, door meer eenduidigheid in de onderzoeksvormen, een nadere bepaling van de diepgang van het onderzoek, en verbeterde eisen aan de rapportage en aan kennis en kunde van de uitvoerende bouwhistoricus. Ook wordt de kwaliteit van het onderzoek bevorderd door handvatten te bieden voor het opstellen van onderzoeksaanvragen door opdrachtgevers en architecten, als basis voor een verantwoorde planvorming. Daarnaast biedt de URL toetsingskaders voor overheden voor de beoordeling van bouwhistorische onderzoeken. Dit alles leidt bovendien tot een duidelijkere rol en plaatsbepaling van het bouwhistorisch onderzoek met waardestelling in het planproces.

Begeleidingscommissie

De begeleidingscommissie bij deze versie van URL 2007 bestond uit de volgende personen.

- Wineke Allersma (adviseur gebouwd erfgoed, Vereniging Natuurmonumenten)
- Christian Braak (Stichting ERM), voorzitter
- Eli Gehasse (opdrachtgever bouwhistorisch onderzoek, Rijkswaterstaat)
- Frank Haans (bouwhistoricus, Bond van Nederlandse Bouwhistorici, Monumenten Advies Bureau)
- Agnes Hemmes (bouwhistorica, Stichting Bouwhistorie Nederland)
- Jelle Hetteema (ontwerper/adviseur Erfgoed en Monumenten, Atelier Rijksbouwmeester)
- Jan van der Hoeve (bouwhistoricus, docent Hogeschool Utrecht)
- Freek van der Honing (bevoegd gezag WABO, Gemeente Rotterdam)

- Ronald van Immerseel (tuinhistoricus, Stichting In Arcadië)
- Jan Kamphuis (opdrachtgever bouwhistorisch onderzoek, Rijksvastgoedbedrijf)
- Edwin Orsel (bouwhistoricus, Convent van Gemeentelijke Bouwhistorici, Erfgoed Leiden en Omstreken)
- Bernard Stikfort (bevoegd gezag WABO, Gemeente Westerveld)
- Gabri van Tussenbroek (senior specialist bouwhistorie, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
- Dirk-Jan de Vries (coördinator bouwhistorie, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
- Karlijn de Wild (Restauratie-architect/bouwhistorica, VAWR)
- Marieke van Zanten (ondersteuning gemeenten, Het Oversticht)
- Birgit Dukers (bouwhistorica, Buro4 Monument en Ruimte), penvoerder URL
- Taco Hermans (bouwhistoricus), penvoerder URL

Beheer

De URL 2007 wordt beheerd door stichting ERM. Het Centraal College van Deskundigen Restauratiekwaliteit (CCvD), ondergebracht bij ERM, beheert deze uitvoeringsrichtlijn inhoudelijk. De actuele versie van deze uitvoeringsrichtlijn staat op de website van ERM (www.stichtingerm.nl) en is op elektronische wijze tegen ongewenste aanpassingen beschermd. Het is niet toegestaan om wijzigingen aan te brengen in de originele en door het CCvD Restauratiekwaliteit goedgekeurde en vastgestelde teksten met het doel hieraan rechten te (kunnen) ontlenen.

Vrijwaring

Stichting ERM is behoudens in geval van opzet of grove schuld niet aansprakelijk voor schade die bij het uitvoerende bureau of derden ontstaat door het toepassen van deze uitvoeringsrichtlijn.

© 2023 Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg

Inhoud

1	INLEIDING	6
1.1	Cultuurhistorisch onderzoek	6
1.2	Bouwhistorisch onderzoek.....	7
1.3	Het inzetten en uitvoeren van onderzoek	8
1.4	Relatie met andere disciplines.....	9
1.5	Relatie met andere URL's en handreikingen.....	9
2	HET DOEL VAN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK MET WAARDESTELLING	10
2.1	Onderzoek bij regulier onderhoud, verbouwing of herbestemming.....	10
2.2	Onderzoek ten behoeve van een bouwhistorische waarden- of verwachtingskaart	10
2.3	Onderzoek ten behoeve van monumentenlijsten	10
2.4	Onderzoek voor kennisvermeerdering	11
2.5	Onderzoek ten behoeve van het auteursrecht	11
3	INBEDDING BOUWHISTORISCH ONDERZOEK IN HET BOUWPROCES	12
3.1	Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling in de initiatiefase	12
3.2	Onderzoek tijdens planfase	13
3.3	Beperkingen.....	13
3.4	Nader onderzoek	13
3.5	Presentatie en implementatie van de onderzoeksresultaten in het ontwerp.....	13
3.6	Nazorg	14
3.7	Noodzaak tot herijking waardestelling	14
4	ONDERZOEKSVORMEN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK MET WAARDESTELLING	15
4.1	Inleiding	15
4.2	Gebieds- of collectie-omvattend onderzoek met waardestelling	15
4.3	Objectgericht onderzoek met waardestelling	15
5	EISEN AAN DE WERKZAAMHEDEN.....	17
5.1	Methode van onderzoek	17
5.2	Bronnenonderzoek	17
5.3	Veldwerk	18
6	INHOUD VAN EN EISEN AAN HET BOUWHISTORISCH RAPPORT MET WAARDESTELLING 21	
6.1	Inleiding	21
6.2	Algemene eisen aan het rapport	21
6.3	Inhoud van en eisen aan de onderdelen van het rapport – verkenning en opname.....	22
6.4	Inhoud van en eisen aan de onderdelen van het rapport – bouwhistorische inventarisatie .	28
7	KENNIS EN ERVARING	30
7.1	Inleiding	30
7.2	Vereiste competenties en vaardigheden van de bouwhistoricus	30

BIJLAGE 1	INBEDDING VAN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK IN HET BOUWPROCES	31
BIJLAGE 2	VOORBEELD VAN EEN PLAN VAN ONDERZOEK.....	32
BIJLAGE 3	DEFINITIES EN BEGRIPPEN.....	33
BIJLAGE 4	LITERATUUR	34
BIJLAGE 5	ILLUSTRATIEVERANTWOORDING.....	35
BIJLAGE 6	VOORBEELD VAN EEN BOUWFASERINGSTEKENING VAN EEN GEVELAANZICHT	36
BIJLAGE 7	VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLINGSTEKENING VAN EEN GEVELAANZICHT	37
BIJLAGE 8	VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLING VAN ARCHITECTONISCHE CONCEPTUELE WAARDEN	38
BIJLAGE 9	VOORBEELD VAN EEN BOUWFASERINGSTEKENING VAN EEN SLUIS	39
BIJLAGE 10	VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLINGSTEKENING VAN EEN SLUIS	40
BIJLAGE 11	VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLINGSTEKENING VAN EEN BRUG.....	41

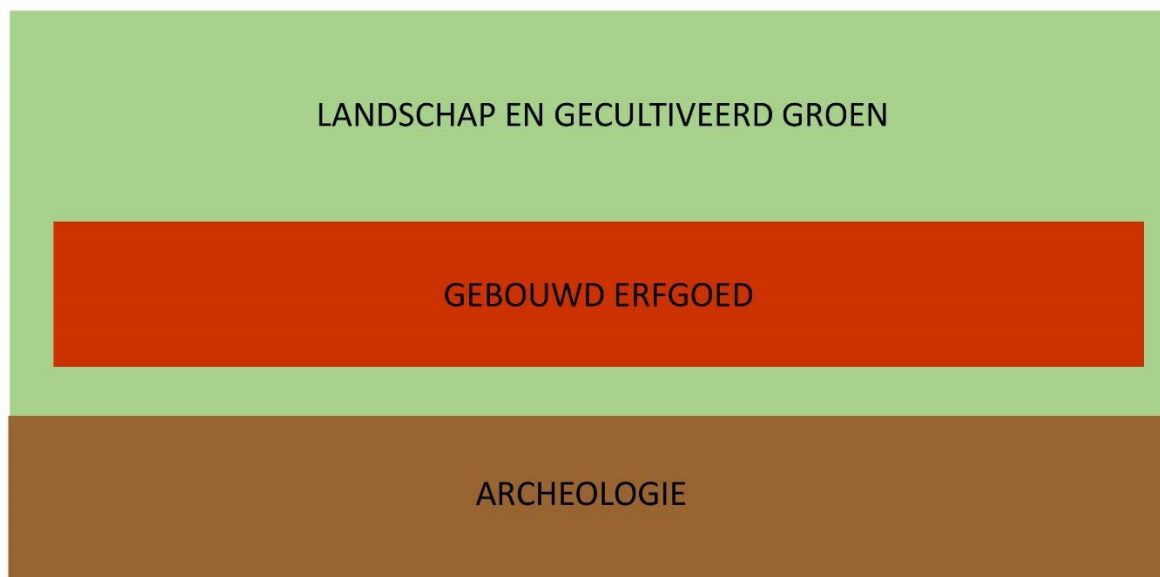
1 INLEIDING

Bouwhistorisch onderzoek heeft primair betrekking op de materiële geschiedenis van het gebouwde erfgoed. Gebouwd erfgoed betreft niet alleen gebouwen, maar ook civieltechnische werken als bruggen of sluizen. Het bouwhistorisch onderzoek richt zich op het verwerven van kennis van en over dit erfgoed. Het onderzoek staat niet op zichzelf, maar is meestal onderdeel van een breder scala aan onderzoeken door aanverwante disciplines, samen aangeduid als 'cultuurhistorisch onderzoek'. Bouwhistorisch onderzoek wordt doorgaans uitgevoerd in het kader van een verbouw- of transformatieproces (zie hoofdstuk 3). De omvang en diepgang van dit proces is van belang voor het bepalen van de onderzoeksvraag. Het beantwoorden van die vraag en het toekennen van waarden aan (onderdelen van) het object moeten inzicht geven in het cultuurhistorisch belang van het object.

1.1 Cultuurhistorisch onderzoek

De termen bouwhistorisch en cultuurhistorisch onderzoek worden in de praktijk vaak door elkaar gebruikt. Cultuurhistorie is echter een breed begrip, dat betrekking heeft op alle vormen van menselijke activiteit en ingrepen in de leefomgeving door de geschiedenis heen. Wat betreft de fysieke omgeving zijn drie onderwerpen of werkgebieden te onderscheiden:

- (cultuur-)landschap en gecultiveerd groen (tuinen, parken etc.);
- gebouwd erfgoed;
- archeologie.

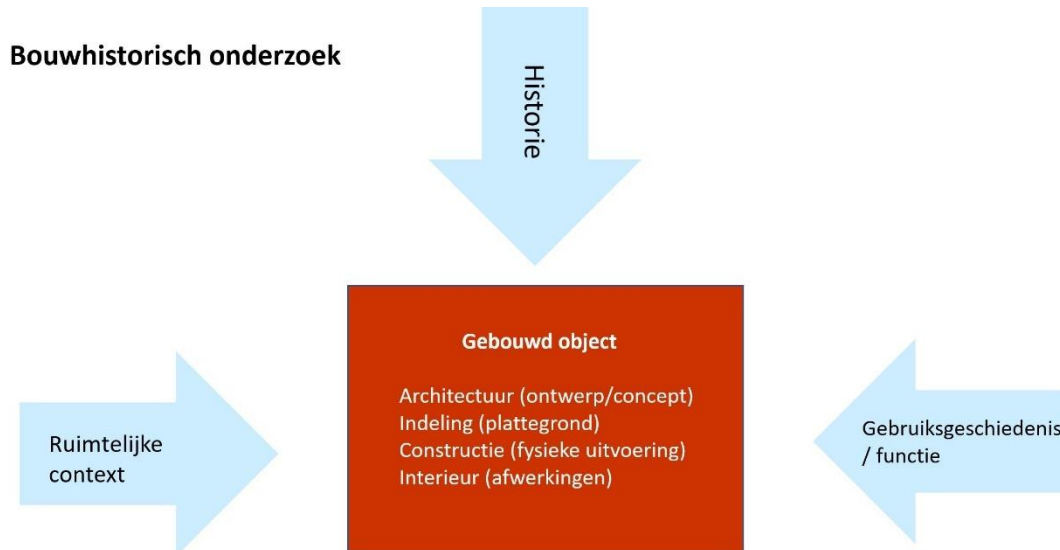

Schema deelonderwerpen van cultuurhistorisch onderzoek

Elk hiervoor omschreven onderwerp of werkgebied kan worden onderzocht op de volgende aspecten en de daarmee samenhangende cultuurhistorische waarden:

- de *algemene historische achtergrond* en de daaruit voortvloeiende historische waarden;
- de *ruimtelijke context* en de daaruit voortvloeiende ruimtelijke waarden (stedenbouwkundig of landschappelijk, ensemble). Het kan hier zowel om fysieke elementen of structuren gaan als om concepten;
- de (herinnerings-) *functie* of het *gebruik* en de daarmee samenhangende functiespecifieke, gebruiks- of herinneringswaarden;
- *onderwerpspecifieke elementen* en de daaraan gehechte waarden, zoals groen- of landschappelijke waarden, bouw-, architectuur- en kunsthistorische waarden en archeologische waarden.

Bouwhistorisch onderzoek is te definiëren als een onderdeel van cultuurhistorisch onderzoek waarbij het gebouwde erfgoed centraal staat. Het gebouwde object wordt in een bredere context geanalyseerd en vervolgens wordt de fysieke verschijningsvorm nader onderzocht.

Schema onderzoeksaspecten bouwhistorisch onderzoek

1.2 Bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorisch onderzoek is het onderzoek naar de bouw-, verbouwings- en gebruiksgeschiedenis van gebouwde objecten, ensembles van objecten of gebieden, in hun ruimtelijke samenhang. Hierbij wordt gekeken naar onder meer (bouw)vorm, constructies, gebruikte materialen en afwerkingen. Het onderzoek brengt in kaart hoe de oorspronkelijke situatie bij aanleg was en welke veranderingen er in de loop der tijd hebben plaatsgevonden, gerelateerd aan het (veranderende) gebruik en de ruimere context. De bestaande situatie wordt beschreven als uitkomst van die eerdere processen. Daarnaast geeft het onderzoek inzicht in de waarden op basis van de functie of bijvoorbeeld de plaats in het oeuvre van een ontwerper.

Het onderzoek wordt meestal uitgevoerd door een bouwhistoricus, maar kan ook uitgevoerd worden door een architectuurhistoricus met voldoende kennis van de bouwhistorie.

- Bouwhistorisch onderzoek beperkt zich niet tot (van overheidswege beschermde) historische gebouwen, maar kan ook worden ingezet voor alle andere gebouwde objecten (zoals bruggen, sluisen en tuinmuren), ongeacht hun ouderdom of eventuele beschermde status.
- Hoewel bij van overheidswege beschermde monumenten al is vastgesteld dat ze cultuurhistorische waarden hebben, betekent dit meestal niet dat die waarden ook volledig in beeld zijn. Ook bij deze objecten moeten bij wijzigingen, verbouwing of herbestemming de waarden specifiek in kaart worden gebracht, zodat kan worden geborgd dat er zorgvuldig met deze waarden wordt omgegaan.

Bouwhistorisch onderzoek is een van de specialistische onderzoeken die worden uitgevoerd om de cultuurhistorische aspecten van onder meer gebouwde objecten, ensembles van objecten, gebieden en beheerportefeuilles volwaardig te kunnen meewegen bij besluitvorming over bouwkundige of planologische ingrepen. Voor welk object een bouwhistorisch onderzoek wordt gevraagd en met welke diepgang, wordt door opdrachtgever en architect bepaald in samenspraak met het bevoegd gezag; dit is meestal de gemeente. Het bevoegd gezag kan besluiten dat voor de uitvoering van ambtelijke taken (bijvoorbeeld het beoordelen van ruimtelijke plannen) een bouwhistorisch onderzoek met waardestelling nodig is. Het initiatief tot overleg over het al dan niet nodig zijn van een onderzoek

hoort bij voorkeur te liggen bij opdrachtgevers of anders bij de ontwerpers van de ingrepen: heel vroeg in het planproces, aan het begin van de initiatieffase.

Voor het bepalen van de omvang en diepgang kan — afhankelijk van de grootte van de geplande ingreep en/of de complexiteit van het object — een Plan van Onderzoek (PvO) worden opgesteld om de opdracht duidelijk te formuleren (zie bijlage 2). Het opstellen van een PvO vereist deskundigheid en wordt in de praktijk uitgevoerd door een bouwhistoricus, een erfgoeddeskundige of de betrokken monumentenambtenaar. Als de bouwhistoricus zowel het PvO schrijft als het onderzoek uitvoert, moet het PvO onafhankelijk worden getoetst.

Bouwhistorisch onderzoek is te verdelen in twee hoofdtypen: *onderzoek met waardestelling* en *documenterend onderzoek*.

Het eerste type leidt tot een *waardestelling* van het onderzochte object. Deze dient enerzijds als basis voor het maken van verantwoorde keuzes bij veranderingen aan het object. In dat geval dient het voor (restauratie)architecten en andere ontwerpers als een onderlegger bij hun ontwerpkeuzes. Anderzijds dient de waardestelling als toetsingskader voor het bevoegd gezag voor het al dan niet verlenen van een omgevingsvergunning. Het bouwhistorisch onderzoek met waardestelling moet dus alle betrokkenen bekend maken met waarden die aan het object zijn toegekend, voorafgaand aan het ontwerp voor een geplande ingreep. Dat onderzoek kan zelfs worden ingezet bij regulier beheer en onderhoud als daarbij cultuurhistorische waarden in het geding zijn.

Documenterend onderzoek heeft meestal een wetenschappelijk doel: het inzichtelijk maken van de bouw- en gebruiksgeschiedenis van een object. Dit door het vastleggen van zo veel mogelijk bouwsporen in het gebouwde object, tijdens een (deel)ontleding en het verrichten van literatuur- en archiefonderzoek. Het legt dus primair fysieke gegevens vast van de bouw, verbouwings- en gebruiksgeschiedenis, maar hoeft daar geen waarden aan toe te kennen. De aanleiding kan zijn dat er behoefte is om sporen vast te leggen die bij een ingreep verdwijnen of uit het zicht raken, en de behoefte om die te duiden in relatie tot de rest van het object. Maar er kan ook een wetenschappelijke vraagstelling zijn, of een onderzoeksbehoefte voortkomend uit een bouwhistorische onderzoeksagenda of een promotieonderzoek. De opgedane kennis wordt vastgelegd voor de toekomst en kan in een latere fase van nut zijn bij de omgang met of de duiding van het object. Uiteraard is waardestellend onderzoek voor een deel documenterend onderzoek, maar een documenterend onderzoek hoeft niet per se waardestelling te bevatten.

1.3 Het inzetten en uitvoeren van onderzoek

Zoals gezegd is het bouwhistorisch onderzoek met waardestelling bedoeld om aanwezige cultuurhistorische waarden inzichtelijk te maken, voorafgaand aan een ingreep. Daarom wordt het onderzoek uitgevoerd vóórdat er plannen worden gemaakt, zodat de ontwerpers of initiatiefnemers rekening kunnen houden met de aanwezige waarden en die daar (waar mogelijk) te versterken. De praktijk leert echter dat veel bouwhistorisch onderzoek pas wordt verricht als de plannen al klaar zijn. Vaak gebeurt dit dan op verzoek van de toetsende instantie die anders niet kan beoordelen hoe de plannen zich verhouden tot de waarden die aan het object i.c. worden gehecht. Dit laatste is een ongewenste situatie: het levert frustraties op bij de betrokkenen en onnodig tijdverlies in het planproces.

De praktijk leert ook dat bouwhistorisch onderzoek maatwerk is. Dat is onvermijdelijk: ieder object is anders en ook de vraagstelling verschilt per object, omdat niet iedere ingreep hetzelfde is. Desalniettemin onderscheiden we hier drie vormen van waardestellend onderzoek: elk met een eigen diepgang, een omschrijving van minimaal te verrichten werkzaamheden en met een opgave van de minimale vereisten aan de rapportage van dat onderzoek. Deze onderzoeksvormen zijn: de *inventarisatie*, de *verkenning* en de *opname*. Eenduidigheid wat betreft de definitie van deze onderzoeksvormen en de rapportage daarvan verbetert de kwaliteit van onderzoek. Zie voor een uitgebreide beschrijving van de onderzoeksvormen hoofdstuk 4.

1.4 Relatie met andere disciplines

Afhankelijk van de ingreep en de daaruit volgende vraag kan een integraal onderzoek met aanverwante disciplines en specialismen nodig zijn voor het object en/of de omgeving daarvan. Behalve voor bouw- en architectuurhistorie kan aandacht nodig zijn voor kleurhistorie, interieurhistorie, tuinhistorie, historische geografie, archeologie, etc. Het kan ook zijn dat materiaaltechnisch onderzoek nodig is om een materiaal te kunnen duiden, of dat dendrochronologisch onderzoek nodig is voor een meer nauwkeurige datering van hout dat aanwezig is in een object. In die gevallen roept de bouwhistoricus waar nodig de ontbrekende expertise in. In andere situaties wordt de bouwhistoricus betrokken bij onderzoeken waarbij een andere onderzoeksdiscipline centraal staat. In sommige gevallen dwingt de wetgeving tot de inschakeling van gekwalificeerde personen: archeologisch onderzoek is aan vergunningverlening onderhevig en is voor uitvoerend onderzoek (boren en opgraven) certificaatplichtig. En dit onderzoek mag in de meeste gevallen alleen worden verricht door in het Actorregister Archeologie ingeschreven archeologen.

De bouwhistoricus probeert op basis van de geplande ingreep vooraf in te schatten of andere specialisten moeten worden ingehuurd. De bouwhistoricus bespreekt dit met de opdrachtgever en zo nodig met het bevoegd gezag, en houdt daarmee rekening in de offerte. Ook hier kan een Plan van Onderzoek vooraf behulpzaam zijn bij het bepalen of andere disciplines bij het onderzoek nodig zijn. Als tijdens het onderzoek blijkt dat aanvullende disciplines nodig zijn, dan neemt de bouwhistoricus dat als aanbeveling op in zijn rapport.

1.5 Relatie met andere URL's en handreikingen

Gelet op het voorgaande is er een relatie met andere al verschenen uitvoeringsrichtlijnen en handreikingen. Bestaande relevante richtlijnen en handreikingen zijn:

- URL 1001 – Restauratievisie en ontwerp
- URL 2004 – Kleurhistorisch onderzoek
- URL 6001 – Tuinhistorisch onderzoek
- Handreiking Dendrochronologie
- Handreiking monsternamen bij Dendrochronologie
- Transformeren met cultureel erfgoed. Handreiking voor het opstellen van transformatiekaders.

2 HET DOEL VAN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK MET WAARDESTELLING

Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling is geen doel op zichzelf, maar kan voor meerdere doeleinden worden ingezet, afhankelijk van de aanleiding en de vraag.

2.1 Onderzoek bij regulier onderhoud, verbouwing of herbestemming

Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling wordt het meest ingezet voor de toetsing van plannen tot wijziging of herstel van historische gebouwde objecten of ensembles. Het kan hierbij gaan om een volledige transformatie (zoals het herbestemmen van een kerk), maar ook om minder ingrijpende verbouwingen of kleine wijzigingen, zoals het herstel of vervangen van een deur of raam. Soms gaat het om regulier onderhoud. In deze gevallen wordt onderzocht of er bouwhistorische waarden aanwezig zijn. En zo ja: waar en waarom.

Het gaat dan om een onderbouwd en onafhankelijk onderzoek met waardestelling dat qua omvang en diepgang is toegespitst op die ingreep. Het gaat dus altijd om maatwerk. Het doel van het onderzoek is hier dus om voorafgaand aan de planvorming objectief inzicht te hebben in de waarden die zijn toegekend aan het object, zodat (restauratie)architecten en eigenaren daarmee rekening kunnen houden bij planvorming en uitvoering. Het bevoegd gezag gebruikt de onderzoeksresultaten voor de toetsing van de beoogde ingreep.

Het onderzoek kan ook worden gebruikt als basis voor het opstellen van een Transformatiekader cultureel erfgoed, dat de erfgoedsector begeleidt in de verandering van cultureel erfgoed (gebouwen en gebieden) naar nieuwe omgevingskwaliteit. Zie hiervoor de Handreiking voor het opstellen van transformatiekaders, opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

2.2 Onderzoek ten behoeve van een bouwhistorische waarden- of verwachtingskaart

Het bouwhistorisch onderzoek met waardestelling kan worden ingezet voor het vervaardigen of actualiseren van een bouw- of cultuurhistorische waarden- of verwachtingskaart van een (deel van een) gemeente of van een beheerportefeuille. Denk hierbij bijvoorbeeld aan kazernes, stations, bruggen of sluizen. In een vroeg stadium wordt dan duidelijk of er voorafgaand aan de planvorming een onderzoek nodig is. Het doel is inzichtelijk te maken waar en welk waardevol erfgoed aanwezig is of wordt verwacht. De waarden- of verwachtingskaart kan een instrument zijn voor bijvoorbeeld beleidsmakers, maar ook voor eigenaren, ontwerpers en ontwikkelaars.

2.3 Onderzoek ten behoeve van monumentenlijsten

Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling kan in het verlengde van het voorgaande ook de basis vormen voor het opstellen van lijsten van te beschermen objecten. Het kan gaan om nieuwe lijsten, maar ook om actualisering van bestaande lijsten. In dat laatste geval kan een lijst worden aangevuld, maar kunnen objecten ook worden afgevoerd, wanneer de cultuurhistorische waarden door ingrepen zijn verdwenen. Het doel is het bevoegd gezag een middel te geven om waarden die aanwezig zijn in het object te borgen, door middel van aanwijzing als beschermd object.

2.4 Onderzoek voor kennisvermeerdering

Tot op zekere hoogte kan bouwhistorisch onderzoek met waardestelling — zeker als sprake is van wat diepgaander onderzoek — bijdragen aan de kennis van en over het bouwen en het functioneren van de samenleving in het verleden. Het doel van het onderzoek is dan kennisvermeerdering, die kan worden ingezet als referentie bij toekomstig onderzoek, voor (wetenschappelijke) opleiding, maar ook voor een beter begrip van en omgang met het gebouwde erfgoed. Samen met documenterend onderzoek kan bouwhistorisch onderzoek met waardestelling de basis zijn voor synthetiserend (promotie)onderzoek.

2.5 Onderzoek ten behoeve van het auteursrecht

In een verbouwproces of transformatieopgave kan bouwhistorisch onderzoek met waardestelling ook worden ingezet voor het onderzoek naar ontwerpers/architecten in relatie tot het auteursrecht op een architectonisch ontwerp. Dit gebeurt vaak in het geval van meer recent gebouwde objecten, moderne uitbreidingen of veranderingen aan oudere objecten.¹

¹ Auteursrechten kunnen na de dood van een architect/ontwerper in principe nog zeventig jaar blijven bestaan. Voor meer informatie zie: Handreiking Auteursrecht en Auteurswet art 37, lid 1 en 2.

3 INBEDDING BOUWHISTORISCH ONDERZOEK IN HET BOUWPROCES

3.1 Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling in de initiatieffase

Zoals hiervoor omschreven wordt bouwhistorisch onderzoek met waardestelling meestal uitgevoerd naar aanleiding van verbouwing/restauratie of herbestemming, en bij voorkeur ook bij regulier onderhoud. Het doel van bouwhistorisch onderzoek met waardestelling is om voorafgaand aan de planvorming inzicht te hebben in de cultuurhistorische waarden, zodat daarmee bij de planvorming en uitvoering rekening kan worden gehouden.

De meeste gemeenten vragen daarom om een bouwhistorisch onderzoek met waardestelling, bij een aanvraag voor wijziging van een beschermd object, bij bouwvoorvragen in een beschermd stads- of dorpsgezicht, en soms bij niet-beschermde waardevolle objecten. Dit kunnen de gemeenten voor beschermde monumenten doen op basis van de Regeling omgevingsrecht, art. 5.4, lid d en art. 5.6, lid d.² Het bouwhistorisch rapport dient dan als toetsingskader voor de beoordeling van het plan/de werkzaamheden door de gemeentelijke adviescommissie zoals beschreven in de Omgevingswet, art. 17.9 (de vroegere monumentencommissie).

Het bevoegd gezag besluit op basis van het advies van deze commissie en in enkele gevallen het advies van de RCE. Daarom is het voor de initiatiefnemer essentieel om in een vroeg stadium contact te hebben met de gemeente. Tijdens het overleg kan worden bepaald of er inderdaad een onderzoek met waardestelling nodig of vereist is. En zo ja: wat daarin, met het oog op de geplande ingreep, moet worden onderzocht. Het bevoegd gezag bepaalt in goed overleg met de opdrachtgever de onderzoeksvraag en de daarbij behorende onderzoeksvorm (de diepgang en de omvang, zie hoofdstuk 4).

Als het onderzoek en het daaruit volgende rapport aan alle eisen voldoen, en als het ontwerp of de werkzaamheden goed zijn afgestemd op de resultaten van het onderzoek, dan verloopt de planbeoordeling over het algemeen vlot, wat veel tijdswinst oplevert. Immers, als een initiatief vergezeld wordt van en gebaseerd is op een waardestelling, dan kan het plan direct worden beoordeeld. Anders moet er alsnog een waardestelling worden gemaakt en moet het plan daarop worden aangepast, waarna pas een beoordeling kan plaatsvinden. Wanneer het rapport niet aan de eisen voldoet, dan kan het bevoegd gezag het rapport afkeuren en bijvoorbeeld vragen om een aanvulling of (in het uiterste geval) een second opinion.

In onderstaande tabel zijn de acties weergegeven van opdrachtgever en bouwhistoricus in de verschillende fases van de verbouwing/restauratie. Zie voor een overzicht van de bouwhistorie in het gehele bouwproces het schema in bijlage 1.

	Initiatieffase	Planfase	Uitvoering
Initiatiefnemer	Initiatief voor een ingreep, offerteaanvraag bouwhistorisch onderzoek en opdrachtverstrekking.	Plan/ontwerp opstellen op basis van het bouwhistorisch onderzoek.	Uitvoering werkzaamheden evt. i.c.m. ontmanteling. Mogelijke planaanpassing. n.a.v. nieuwe vondsten.
Bouwhistoricus	Onderzoek met waardestelling. Eventueel presentatie van resultaten aan opdrachtgever, ontwerper en/of bevoegd gezag.	Beschikbaar voor advies en informatie (eventueel in ontwerpteam).	Eventueel volgen van de uitvoering en indien nodig aanvullend onderzoek tijdens en na ontmanteling (met meer gespecificeerde waardestelling), eventueel in combinatie met documenterend onderzoek.
Bevoegd gezag	Eventueel bepaling van onderzoeksvraag en -vorm.	Toetsing en vergunningverlening.	Handhaving.

² Tot 31 december 2023. Vanaf 1 januari 2024 gaat de Omgevingswet in. [juiste verwijzing opnemen na publicatie van de Omgevingswet]

3.2 Onderzoek tijdens planfase

Wanneer een plan wordt ingediend voor een object waarvan de waarden niet of onvoldoende duidelijk zijn en de impact van het plan op deze waarden niet getoetst kan worden, dan kan door het bevoegd gezag worden gevraagd om een onafhankelijk bouwhistorisch onderzoek. De resultaten van het onderzoek kunnen invloed hebben op het plan, waardoor dit mogelijk moet worden aangepast, wat onnodige kosten en vertraging kan opleveren in het proces.

3.3 Beperkingen

Tijdens een bouwhistorisch onderzoek zijn er dikwijls beperkende factoren, waardoor tijdens het onderzoek niet alle waardevolle elementen in het zicht zijn. Dit kan komen doordat afwerkingen, voorzetwanden, verlaagde plafonds, etc. mogelijke waardevolle elementen (balklagen, muurwerk, afwerkingen) en bouwsporen aan het zicht onttrekken. Ook kan er sprake zijn van een slechte bouwtechnische toestand, waardoor het onderzoeksobject of delen daarvan niet op een veilige manier toegankelijk zijn. Het kan dus noodzakelijk zijn om – in overleg met het bevoegd gezag – al bouwkundige ingrepen te doen, zoals het aanbrengen van hulpconstructies of het deels ontmantelen, voordat een gedegen onderzoek met waardestelling kan plaatsvinden. Bij deze ingrepen is het van belang dat deze geen schade toebrengen aan waardevolle onderdelen. Begeleiding door een bouwhistoricus en afstemming met het bevoegd gezag is noodzakelijk, omdat het demonteren van onderdelen van het gebouw vergunningplichtig kan zijn.

3.4 Nader onderzoek

Ondanks het deels ontmantelen voorafgaand aan een onderzoek met waardestelling, kan het toch zijn dat niet alle mogelijke waardevolle elementen in het zicht komen. In dat geval kan bij aanvang of tijdens de (verbouwings)werkzaamheden nader onderzoek nodig zijn. Het onderzoek wordt dan ofwel gefaseerd uitgevoerd, of er volgt na een voorlopige waardestelling een aanvullend onderzoek met waardestelling. Op basis daarvan kan of moet het plan misschien zelfs worden aangepast. Direct en regelmatig contact tussen bouwhistoricus, ontwerper, eigenaar en het bevoegd gezag zijn in deze fase belangrijk.

Het is mogelijk dat de bouwhistoricus na oplevering van het onderzoek met waardestelling een opdracht krijgt voor een documenterend onderzoek. Dit kan op initiatief van de opdrachtgever, maar ook van het bevoegd gezag. Dit documenterende onderzoek kan in alle fasen van het bouwproces plaatsvinden, maar zal meestal tijdens de werkzaamheden worden uitgevoerd. Het kan zijn dat dit leidt tot aanpassingen aan de waardestelling.

3.5 Presentatie en implementatie van de onderzoeksresultaten in het ontwerp

De onderzoeksresultaten worden na afronding op schrift gesteld (zie hoofdstuk 6). Het verdient aanbeveling de bouwhistoricus na oplevering van de rapportage het onderzoek te laten toelichten bij zowel ontwerper als opdrachtgever, zodat de resultaten op afgewogen wijze kunnen worden geïntegreerd in het plan. Het toelichten kan deels al door de ontwerper en/of opdrachtgever 'mee te laten lopen' tijdens het onderzoek en de voorlopige resultaten mondeling toe te lichten.

Desgewenst kan de bouwhistoricus de onderzoeksresultaten ook bij de toetsende instantie toelichten, voorafgaand aan of tijdens de plantoetsing.

Het verdient aanbeveling dat de bouwhistoricus ook na oplevering van het onderzoek als adviseur of aanspreekpunt betrokken blijft, bijvoorbeeld bij het ontwerpproces. In geval van grote projecten kan de bouwhistoricus aan een ontwerpteam worden toegevoegd, voor een goede implementatie van de onderzoeksresultaten.

3.6 Nazorg

Het is belangrijk dat bouwhistorische rapporten via openbare archieven, bibliotheken of internet raadpleegbaar zijn. Reden hiervoor is enerzijds dat anderen (bijvoorbeeld andere bouwhistorisch onderzoekers) kennis kunnen nemen van de onderzoeksresultaten ten behoeve van bijvoorbeeld synthetiserend onderzoek. Anderzijds zijn rapport en documentatie op deze manier beschikbaar voor toekomstig onderzoek naar het object. Het zorgt er ook voor dat toekomstige eigenaren en/of beheerders er gebruik van kunnen maken. En het voorkomt dubbel onderzoek. Het kan ook de basis zijn voor een herijking van een waardestelling (zie hierna).

Na afronding van het onderzoek en het vergunningstraject deponereert de bouwhistoricus, indien de opdrachtgever daarvoor toestemming geeft, daarom het digitale rapport met de bijbehorende digitale documentatie (zoals foto's, tabellen, tekeningen, GIS) bij DANS (Data Archiving and Networked Services), het nationale expertisecentrum en repository voor onderzoeksdata.³ De deponering van deze dataset wordt in de offerte benoemd. Bij voorkeur wordt het rapport ook aangeboden aan de bibliotheek van de RCE.

3.7 Noodzaak tot herijking waardestelling

Een herijking van een eerder opgestelde waardestelling kan nodig zijn wanneer er

- wijzigingen aan of in het object zijn aangebracht;
- waarden verloren zijn gegaan of juist zijn toegevoegd of hersteld;
- na een eerder onderzoek onderdelen verdwenen zijn;
- inzichten ten aanzien van erfgoed en de daaraan toe te kennen waarden zijn gewijzigd.

Of een herijking van een waardestelling nodig is, is aan het bevoegd gezag en is alleen aan de orde wanneer er nieuwe initiatieven zijn voor een verbouwing of andere werkzaamheden.

³ Rapporten en data kunnen, wanneer zij gevoelige gegevens bevatten, door DANS worden afgeschermd met een wachtwoord. Als rapporten gepubliceerd worden bij een aanvraag voor een Omgevingsvergunning, zijn ze per definitie al openbaar.

4 ONDERZOEKSVORMEN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK MET WAARDESTELLING

4.1 Inleiding

Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling kan worden ingezet voor *inventarisatie*, *verkenning* en *opname*.

Van inventarisatie tot opname neemt de diepgang van het onderzoek toe: van een algemene inschatting of een object cultuurhistorische waarden bevat, tot een gedetailleerd overzicht van alle aanwezige waarden in exterieur en interieur. De keuze voor de onderzoeksvorm is afhankelijk van de behoefte aan detail, zoals vereist voor het verantwoord opstellen van ruimtelijke plannen, beheer, onderhoud en restauratie.

Er zijn vier belangrijke factoren die de keuze bepalen voor een verkenning of opname. In eerste instantie is dat de omvang van de ingreep: deze kan betrekking hebben op een gedeelte of onderdeel van het object, maar ook op het gehele object. Daarnaast speelt de complexiteit van het object een rol. Van sommige gebouwen is onbekend of deze cultuurhistorische waarden bezitten. Dan zal in eerste instantie een verkenning worden uitgevoerd om te zien of deze aanwezig zijn en of er diepgaander onderzoek nodig.

Ten slotte is het van belang in welke mate het object of gebouw toegankelijk is voor onderzoek: zijn er interieurafwerkingen aanwezig (bijv. verlaagde plafonds of voorzetwanden) waar niet achter gekeken kan worden, of is er al gestript en zijn oudere bouwsporen en interieurafwerkingen in het zicht gekomen? De weegfactoren worden hierna in tekst en schema weergegeven.

4.2 Gebieds- of collectie-omvattend onderzoek met waardestelling

Bouwhistorische inventarisatie

Definitie: De inventarisatie van een groep gebouwde objecten in een geselecteerd gebied (stad of dorp, ensemble, wijk, bouwblok, straat, etc.) of in een vastgoedportefeuille, waarbij op basis van een analyse van het exterieur en een beknopt onderzoek naar literatuur-, beeld- en kaartbronnen de aanwezige cultuurhistorische waarden worden ingeschat.

Doel: Globaal inzicht verkrijgen in de aanwezige cultuurhistorische waarden van objecten in een gebied ten behoeve van een bouwhistorische verwachtings- of waardenkaart, monumentenlijst of ruimtelijk beleid (bijv. omgevingsplan). De resultaten van een inventarisatie kunnen worden gebruikt voor verder onderzoek op objectniveau.

Eindproduct: De resultaten worden verwerkt in een rapportage met een beknopte beschrijving per object en een overzicht van potentiële cultuurhistorische waarden. Ook kunnen de resultaten worden weergegeven op kaart of worden verwerkt in een gemeentelijke bouwhistorische verwachtings- of waardenkaart.

4.3 Objectgericht onderzoek met waardestelling

Algemeen

Wanneer in de onderstaande tekst de term 'object' wordt gebruikt, kan dit ook gaan over een complex van bij elkaar behorende gebouwen of een ensemble. Dit wil zeggen: gebouwen die (van origine) een functioneel verband hebben (bijv. gebouwen op een gevangenisterrein of een fabriekscomplex).

Bouwhistorische verkenning

Definitie: Een verkennend onderzoek naar een gebouwd object, op basis van een beperkt aantal bezoeken (in de praktijk meestal één of twee), waarbij de bouwvorm, het ontwerp, (veranderingen in) het gebruik, constructie, indeling, afwerkingen en bouwsporen worden onderzocht en in verband worden gebracht met een beredeneerde selectie van meest relevante literatuur-, beeld- en archiefbronnen, waarna de cultuurhistorische waarden toegekend worden.

Doel: Het op hoofdlijnen in kaart brengen van de bouwgeschiedenis en de aanwezige cultuurhistorische waarden van een object. Vaak gebeurt dit in verband met een in omvang beperkte restauratie, verbouwing of regulier onderhoud van een (rijks-, provinciaal of gemeentelijk beschermd) object en/of bij objecten waar nog niet veel over de bouw- en gebruiksgeschiedenis en aanwezige cultuurhistorische waarden bekend is, of waar de kennis over de aanwezige waarden geactualiseerd moet worden.

Eindproduct: Een rapportage met een beknopt overzicht van de bouwgeschiedenis, een beschrijving van de bestaande toestand, globale bouwfaseringstekeningen, een waardestelling met waardestellingstekeningen en aanbevelingen voor eventueel verder onderzoek.

Bouwhistorische opname

Definitie: Een diepgaander onderzoek naar een gebouw object, vaak op basis van meerdere bezoeken aan het object, waarbij de bouwvorm, het ontwerp, (veranderingen in) het gebruik, constructie, indeling, afwerkingen en bouwsporen worden onderzocht en ook een uitgebreid literatuur- en archiefonderzoek wordt verricht, waarna de cultuurhistorische waarden worden toegekend. Een beperkt destructief onderzoek kan deel uitmaken van de opname, voor zover dit nodig is voor de waardestelling.

Doel: Het gedetailleerd in beeld brengen van de bouwgeschiedenis en de aanwezige cultuurhistorische waarden van een object. Vaak gebeurt dit in verband met een ingrijpende restauratie, verbouwing of herbestemming van een object waarvan bekend is of verwacht wordt dat het (hoge) cultuurhistorische waarden bevat, zoals een rijk afgewerkt interieur of een complexe bouw- of gebruiksgeschiedenis.

Eindproduct: Een rapportage met een beschrijving van de bestaande toestand, een analyse van de bouwgeschiedenis met bouwfaseringstekeningen, een waardestelling met waardestellingstekeningen en aanbevelingen voor verder onderzoek. Aangetroffen interieurafwerkingen kunnen (indien gewenst) worden verwerkt in een gedetailleerd ruimteboek.

Verkenning	Opname
<p>Wanneer?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Objecten met een overzichtelijke opbouw en/of bouw- en gebruiksgeschiedenis. - Bij beperkte wijzigingen in indeling, casco of interieur. - Als van tevoren onbekend is of er (hoge) waarden aanwezig zijn. - Bij gebouwen in afgewerkte staat (verlaagde plafonds/voorzetwanden) 	<ul style="list-style-type: none"> - Objecten met een gecompliceerde opbouw en/of bouw- en gebruiksgeschiedenis. - Bij ingrijpende wijzigingen in indeling, casco of interieur. - Als van tevoren bekend is dat er (hoge) waarden te verwachten zijn. - Soms: bij gebouwen waar de meest recente laag afwerkingen al gestript is en waardevolle elementen in het zicht zijn gekomen.
<p>Verschillen in uitvoering</p> <ul style="list-style-type: none"> - Beperkt aantal bezoeken (meestal maar één of twee). - Non-destructief onderzoek. - Beknopt archiefonderzoek (zie hoofdstuk 6). - Beschrijving op hoofdlijnen in rapportage. - Bouw- en gebruiksgeschiedenis op hoofdlijnen vaststellen en weergeven in rapportage. 	<ul style="list-style-type: none"> - Vaak meerdere bezoeken in verschillende stadia van ontmanteling. - Destructief onderzoek voor zover nodig voor de waardestelling. - Uitgebreid archiefonderzoek (zie hoofdstuk 6). - Gedetailleerde beschrijving in rapportage. - Gedetailleerde bouw- en gebruiksgeschiedenis in rapportage. - Indien van toepassing: weergave interieurafwerkingen in ruimteboek.

5 EISEN AAN DE WERKZAAMHEDEN

5.1 Methode van onderzoek

Essentieel bij de uitvoering van bouwhistorisch onderzoek is dat dit onderzoek volgens deze uitvoeringsrichtlijn wordt uitgevoerd, en dat het onderzoek controleerbaar en verifieerbaar is. Het duidelijk onderscheiden van feiten en hypothesen is hierbij van belang, evenals een systematische uitvoering van het onderzoek.

Bouwhistorisch onderzoek bestaat uit twee soorten werkzaamheden: bronnenonderzoek en veldwerk. Het eerste betreft onderzoek naar archief- en literatuurgegevens, die ondersteunend kunnen zijn voor het achterhalen van de bouw-, eigendoms- en gebruiksgeschiedenis van een object. Hiervoor raadpleegt de bouwhistoricus gegevens in archieven, privécollecties, beeldbanken en bibliotheken.

De tweede en belangrijkste pijler van bouwhistorisch onderzoek is het veldwerk. Dit omvat het onderzoek van het object zelf: een bezoek ter plaatse met onderzoek van de ruimtelijke context, het exterieur en het interieur al naar gelang de onderzoeksvraag. De resultaten van beide soorten werkzaamheden worden gekoppeld, waarbij de ontwikkeling en gebruik van het object in de loop der tijd zo goed mogelijk in beeld wordt gebracht.

In hoofdstuk 4 staan onderzoeksvormen omschreven met daarbij specifieke uitvoeringseisen wat betreft werkzaamheden. Voor iedere onderzoeksvorm geldt een aantal minimumvereisten. Dit zijn werkzaamheden die in principe worden uitgevoerd. Soms zijn bepaalde eisen om logische redenen niet toepasbaar of uitvoerbaar. Dat wordt dan door opdrachtgever en onderzoeker besproken en overeengekomen met het bevoegd gezag, en dit wordt ook verantwoord in het rapport.

Daarnaast zijn er werkzaamheden die niet verplicht zijn, maar die afhankelijk van de onderzoeksvraag en de kenmerken van het object (in afstemming met de opdrachtgever) óók kunnen worden uitgevoerd.

Alle hier bedoelde werkzaamheden zijn weergegeven in de productentabel verderop in dit hoofdstuk en deze worden in de paragrafen hierna toegelicht.

5.2 Bronnenonderzoek

Raadplegen historisch kaart- en beeldmateriaal

Voor het analyseren van de bouwgeschiedenis van een gebouw object kunnen historische kaarten, tekeningen, prenten en foto's van grote informatieve waarde zijn. Een belangrijk aspect van dit bronnenonderzoek is het selecteren van relevante beeldbronnen, waarbij een kritische houding nodig is wat betreft de interpretatie ervan. Voorbeelden van beeldbronnen zijn historische kaarten, stadsplattegronden, stads- en dorpsgezichten (tekeningen, prenten, schilderijen) en historische foto's.

Kadastraal onderzoek

Kadastraal onderzoek naar het perceel van het te onderzoeken object kan inzicht geven in de ontwikkeling van het object vanaf het begin van de negentiende eeuw. Startpunt van dat onderzoek is de kadastrale minuutkaart uit circa 1812-1832. Via de Archiefviewer van het Kadaster kunnen kadastrale leggers, hulpkaarten en veldwerken worden opgevraagd en vervolgens worden geanalyseerd. Dit levert niet alleen informatie op over de ruimtelijke ontwikkeling van het object (bijvoorbeeld het moment en de omvang van bouw, uitbreiding of sloop), maar ook over de eigendoms geschiedenis van het object vanaf de oprichting van het kadaster.

Raadplegen bouwarchief

Voor gebouwde objecten moet worden onderzocht of er bouwvergunningen zijn aangevraagd en verleend voor de bouw van en wijzigingen aan het object vanaf de vroege twintigste eeuw (Woningwet 1901). In enkele gemeenten zijn al bouwvergunningen aanwezig vanaf het midden van de negentiende eeuw (via de gemeentelijke verordening). De bouwdoSSIERS zijn te raadplegen bij de gemeente of de regionale historische centra. In het geval van rijksmonumenten zijn bij de RCE vaak ook bouw- en documentatietekeningen aanwezig, of restauratiedossiers. Ook de eigenaar of beheerder van een object kan beschikken over een dossier met relevante bouwtekeningen en/of bestekken. Het is aan de bouwhistoricus om een selectie te maken van de meest relevante tekeningen en bestekken in relatie tot de onderzoeksvraag.

Literatuuronderzoek

Om het gebouw in een bredere context te kunnen plaatsen, is het vereist om relevante literatuur te bestuderen. Deze kan veelzijdig van aard zijn en zowel over het object zelf gaan, als over de eigenaren en gebruikers ervan, de functie, de ruimtelijke context, het constructietype of de toegepaste architectuurstijl. Bij het raadplegen van literatuur moet door de bouwhistoricus een kritische houding worden aangenomen wat betreft de betrouwbaarheid en verifieerbaarheid van deze bronnen. Het gebruik van goed verantwoorde literatuur, bij voorkeur met een notenapparaat, is daarbij een vereiste.

Raadplegen overige bronnen

Behalve beeldmateriaal en literatuur zijn er andere bronnen die relevant kunnen zijn voor de analyse van het gebouwde object. Deze kunnen divers van aard zijn; bijvoorbeeld familiearchieven of archieven van overheden, instellingen, parochies of kloosters. Het is aan de bouwhistoricus om de inschatting te maken welke archieven en daarin ondergebrachte archiefstukken relevant zijn voor het onderzoek. Ook *oral history* kan een bron zijn voor het onderzoek naar een gebouwde object.

5.3 Veldwerk

Veldwerk, exterieur

Met 'veldwerk, exterieur' wordt het onderzoek bedoeld van het object op basis van een bezoek ter plaatse, waarbij het object wordt onderzocht en gefotografeerd en/of gedocumenteerd. Dat laatste is afhankelijk van de diepgang van het onderzoek (inventarisatie, verkenning of opname). Bij inventarisaties kan het onderzoek zich beperken tot visuele waarnemingen vanuit de openbare ruimte. Bij de overige onderzoeksvormen moeten ook de niet-publiek-toegankelijke zijden van het object worden meegenomen.

Veldwerk, interieur

Bij alle onderzoeksvormen, behalve de inventarisatie, is – voor zover het object over een binnenruimte beschikt – een bezoek aan het interieur vereist. Afhankelijk van de diepgang van het onderzoek wordt dit op hoofdlijnen bestudeerd (verkenning), of uitgebreider onderzocht (opname). De bouwhistoricus onderzoekt alle ruimtes of onderdelen van het object, voor zover die toegankelijk zijn en relevant zijn voor de onderzoeksvraag.

Foto's

Tijdens het veldwerk moet het object systematisch worden gefotografeerd, zeker wanneer onderdelen bij de geplande ingreep worden verwijderd of gewijzigd. Er worden zowel overzichtsfoto's als detailopnames gemaakt. Het onderzoek moet controleerbaar en verifieerbaar zijn, en foto's zijn daarbij een belangrijk hulpmiddel. Ook kunnen deze als bron dienen voor toekomstig onderzoek.

Destructief onderzoek

Wanneer het nodig is om meer inzicht te krijgen in bouwsporen, afwerkingen of constructieve elementen die schuilgaan achter niet (of minder) waardevolle afwerkingen, dan kan destructief onderzoek worden uitgevoerd. Hiermee wordt het verwijderen van deze afwerkingen bedoeld; het kan bijvoorbeeld gaan om het afkappen van stucwerk op muren of het verwijderen van (verlaagde) plafonds. Hieraan voorafgaand is overleg nodig met bevoegd gezag en opdrachtgever/eigenaar, over wat er verwijderd kan en mag worden. De bouwhistoricus gaat bij het onderzoek zorgvuldig te werk en deze let erop dat er geen waardevolle elementen verloren gaan. Soms wordt het destructieve onderzoek uitgevoerd door een bouwbedrijf of aannemer, onder begeleiding van de bouwhistoricus.

Schetsen

Bij de bouwhistorische opname wordt het object gedocumenteerd, waarbij het sterk is aan te bevelen om schetsen van relevante aanwezige historische details te maken. Het kan bijvoorbeeld gaan om constructieprincipes, materiaal- of architectuurgebonden details of telmerksystemen. De schets geeft een globaal beeld, zonder precieze maatvoering.

Opmeting

Bij de onderzoeksvormen die in deze URL zijn uitgewerkt, is een opmeting van een object of van onderdelen daarvan niet verplicht. Maar deze kan indien gewenst wel worden uitgevoerd. Een dergelijke opmeting is immers waardevol voor het documenteren van het object. Bij een opmeting wordt het object (of worden onderdelen daarvan) zo nauwkeurig mogelijk ingemeten en worden tekeningen op schaal uitgewerkt. Het maken van plattegronden, gevelaanzichten en doorsnedes wordt in de praktijk meestal door de betrokken architect of bouwkundige uitgevoerd, maar dit kan indien nodig of gewenst ook gebeuren door de bouwhistoricus. De bouwhistoricus kan ook opmetingen maken van specifieke onderdelen (bijvoorbeeld de kapconstructie) of van gebouwdetails. In geval van uitgebreide opmeting van een object en de aanwezige bouwsporen is er sprake van *documenterend onderzoek*, wat niet valt onder deze URL.

Bouwhistorische productentabel			
legenda			
✓	vereist		
~	optioneel		
✗	niet mogelijk		
		Gebieds- of collectiegericht	Objectgericht
onderzoeksvorm	inventarisatie	verkenning	opname
doel	gebiedsgericht: inzicht verkrijgen in potentiële monumentwaarden van objecten in een gebied t.b.v. bijvoorbeeld monumentenlijst, stedenbouwkundig plan of omgevingsplan	objectgericht: op hoofdlijnen in kaart brengen van monumentwaarden	object- of ensemblegericht: in kaart brengen tot in behoorlijk detail van monumentwaarden, evt. ruimteboek
waardstelling	inventariserend	in- en externe waardstelling	monumentwaarden op detailniveau en op verschillende beschouwingsniveaus (uitgebreide in- en externe waardstelling)
bouwplantoetsing mogelijk	✗	✓	✓
onderbouwing voor aanwijzing monument	✓	✓	✓
omschrijving werkzaamheden			
<i>bronnenonderzoek</i>			
raadplegen historisch kaart- en beeldmateriaal, o.a. kadastraal minuutplan	✓	✓	✓
kadastraal onderzoek: hulpkaarten, veldwerken, etc	~	✓	✓
raadplegen bouwarchief	~	✓	✓
literatuuronderzoek	✓	✓	✓
raadplegen overige archiefbronnen	~	~	✓
<i>veldwerk</i>			
veldwerk, exterieur	✓	✓	✓
veldwerk, interieur	~	✓	✓
foto's	✓	✓	✓
destructief onderzoek	~	~	~
schetsen (bijv. telmerken, sleutelstukken, constructieprincipe, e.d.)	~	~	~
opmeting	~	~	~
eindproduct (rapportage)			
overzicht van potentiële erfgoedwaarden	✓	~	~
opnemen registerbeschrijving, indien aanwezig	~	✓	✓
input voor bouwhistorische verwachtingskaart	✓	✓	✓
beschrijving, beknopt. Met enkele afbeeldingen	✓	~	~
beschrijving op hoofdlijnen (met foto's huidige situatie, plattegronden, bouwtekeningen, historisch beeld- en kaartmateriaal, kadastrale kaarten)	~	✓	~
beschrijving in detail (met foto's huidige situatie, plattegronden, bouwtekeningen, historisch beeld- en kaartmateriaal, kadastrale kaarten en schetsen)	~	~	✓
beknopte bouwgeschiedenis met globale faseringstekeningen	~	✓	~
bouwgeschiedenis met faseringstekeningen	~	~	✓
waardstelling met waardenkaarten	~	✓	✓
ruimteboek	~	~	~
aanbevelingen voor andere disciplines, oa. dendrochronologie, interieur-, kleur- en tuinhistorisch onderzoek, historisch geografisch en funerair onderzoek en archeologie	~	✓	✓
samenvatting	~	✓	✓

6 INHOUD VAN EN EISEN AAN HET BOUWHISTORISCH RAPPORT MET WAARDESTELLING

6.1 Inleiding

Het bouwhistorisch rapport bevat de weerslag van het bouwhistorisch onderzoek en de daaruit volgende waardestelling. Het vormt een basis voor planvorming en plantoetsing, maar het kan ook dienen om de ontwerper(s) of maker(s) van het onderzochte object te achterhalen. Om te komen tot en zo helder mogelijk overdracht van de bevindingen en de waardestelling moeten feiten (gegevens) en interpretaties in het rapport duidelijk van elkaar worden gescheiden. De resultaten van het bronnenonderzoek en het veldwerk (zie hoofdstuk 5) worden aan elkaar gerelateerd en in een samenhangend verband gebracht in een hoofdstuk over de bouwgeschiedenis. Op basis van deze analyse kunnen een conclusie en een beredeneerde waardestelling worden geformuleerd. De omvang, de opzet en de precieze uitvoering van het rapport zijn afhankelijk van de onderzoeksvraag en het doel van het onderzoek. Het onderzoek moet proportioneel zijn: alleen datgene waarop de ingreep betrekking heeft, wordt onderzocht. Hierbij moet het deelonderzoek wel in de (totale) context worden geplaatst. Duidelijk moet zijn wat wel en wat niet is onderzocht. Mocht er zijn afgeweken van de onderzoeksvraag of van de vereisten aan de onderzoeksvorm, dan is dit tijdens het onderzoek overlegd met de opdrachtgever en/of het bevoegd gezag en wordt dit met redenen vermeld in de rapportage.

6.2 Algemene eisen aan het rapport

Tekst

Bij het schrijven van de tekst wordt gestreefd naar helderheid en vooral leesbaarheid. Beknoptheid en een zakelijke benadering maakt het aantrekkelijker om het rapport ook daadwerkelijk te lezen. De bouwhistorische kennis wordt zo effectief overgedragen. Daar waar in de tekst verwezen wordt naar gegevens worden ontleend aan literatuur of bronnen, wordt een noot toegevoegd. De annotatie is conform gangbare wetenschappelijke standaarden.

Foto's en afbeeldingen

Foto's en afbeeldingen zijn belangrijke informatiedragers die het verhaal ondersteunen of vertellen wat niet in woorden kan worden gevat. Foto's worden alleen opgenomen als ze relevant zijn voor het onderzoek en een relatie hebben met de bijbehorende tekst. Ze moeten zijn voorzien van een onderschrift dat als tekstblok op zichzelf staat en dat duidelijk maakt wat op de foto of afbeelding is te zien. Foto's en afbeeldingen moeten ook corresponderen met de tekst; in de lopende tekst wordt verwezen naar de (genummerde) afbeelding. Daarnaast kunnen bouwsporen worden aangegeven op de foto's of ernaast op een kopie van de foto.

Van de foto's wordt beschreven waar, wanneer en door wie ze zijn gemaakt. Voor de afbeeldingen wordt verantwoord waaraan zij zijn ontleend (literatuur, archief, etc.) en — indien zij uit een archief of collectie komen — wat het inventarisnummer is (dit laatste kan eventueel in een beeldverantwoording achter in het rapport). Op plattegronden kan eventueel worden aangegeven vanuit welk standpunt foto's zijn gemaakt. Indien mogelijk worden (historische) afbeeldingen aangevuld met foto's van de huidige situatie ter vergelijking. Voor zowel foto's als afbeeldingen is het aan de auteur of deze in de tekst worden geplaatst of achter in het rapport met een verwijzing in de tekst.

Tekeningen en schetsen

Tekeningen worden op schaal gemaakt, en schetsen waar mogelijk ook. Zij zijn altijd voorzien van een maatstok, omdat niet zeker is of zij op schaal in het rapport worden opgenomen. Voor tekeningen en schetsen geldt dat gedocumenteerd moet worden waar, wanneer en door wie ze zijn gemaakt. Op (deel)plattegronden wordt een noordpijl geplaatst. Op tekeningen en schetsen worden bouwsporen aangegeven.

Literatuur en bronnen

- Literatuur en andere bronnen (bijvoorbeeld archiefbronnen) worden van elkaar gescheiden.
- Literatuur, archief- en webbronnen worden omschreven conform gangbare wetenschappelijke standaarden.
- In de literatuurlijst wordt alleen literatuur opgenomen waarnaar in de tekst wordt verwezen.

6.3 Inhoud van en eisen aan de onderdelen van het rapport – verkenning en opname

Om te komen tot een uniformiteit in rapportages moeten deze ten minste de volgende onderdelen bevatten:

- de administratieve basisgegevens van het project;
- inleiding;
- historische en ruimtelijke context;
- beschrijving van het object en/of het complex;
- overzicht van bouw- en gebruiksgeschiedenis;
- waardestelling op basis van het uitgevoerde onderzoek;
- samenvatting onderzoek;
- aanbevelingen voor verder onderzoek;
- literatuur en bronnen.

Indien van toepassing:

- bijlagen;
- colofon.

De administratieve basisgegevens van het project

Vereist:

- de NAW-gegevens (Naam, Adres, Woonplaats) van het onderzochte object. Als een adres ontbreekt, dan de X- en Y-coördinaten (GPS);
- kadastrale informatie + kadastrale kaart en/of luchtfoto;
- bij een beschermd monument: (indien aanwezig) het object- of monumentnummer en de monumentenomschrijving (redengevende-, register-). Daarnaast of een object is gelegen in een beschermd stads- of dorpsgezicht en of het is aangewezen als Unesco Werelderfgoed (of in een Werelderfgoed-'Bufferzone' gelegen is);
- de gegevens van de opdrachtgever en eigenaar of gebruiker;
- de gegevens van de uitvoerende(n);
- de datum/periode waarop of waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden;
- de datum van het rapport;
- de versie van het rapport (concept/definitief).

Indien van toepassing:

- verwijzing naar Plan van Onderzoek;
- verwijzing naar voorafgaande onderzoeken.

Inleiding

In de inleiding wordt beschreven wat de aanleiding voor en het doel van het bouwhistorisch onderzoek zijn. De onderzoeksvragen worden helder geformuleerd en omschreven en de keuze voor de onderzoeksvorm wordt toegelicht. Wat is de omvang van het onderzoek? Behelst dit het hele object of onderdelen daarvan en gaat het alleen om het object of ook de omgeving daarvan?

In de inleiding wordt het aangegeven als iets niet is onderzocht en waarom niet. Hier kan worden verantwoord op welke punten niet aan de URL en eventueel het Plan van Onderzoek kon worden voldaan en waarom niet. Ook wordt gemeld of er afstemming is geweest over het onderzoek/de onderzoeksvorm met de opdrachtgever en instanties als het bevoegd gezag en wat de uitkomst van de afstemming was.

Historische en ruimtelijke context

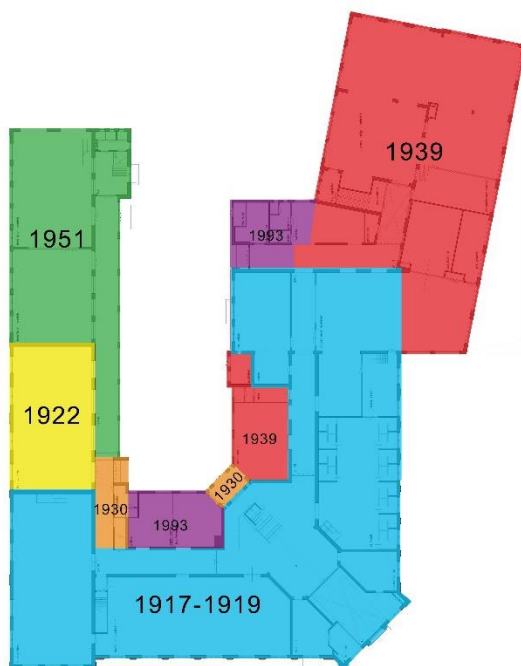
Overzicht van de gegevens uit literatuur en historische bronnen (kaart- en beeldbronnen, archiefdocumenten, bestekken, etc.) met betrekking tot het object, waarbij aandacht is voor de ruimtelijke en historische context, gebouwtype, ontwerper(s), eigenaren en gebruikers. De diepgang hiervan is afhankelijk van de onderzoeksvorm. Zie hiervoor ook hoofdstuk 5.

Beschrijving van het object

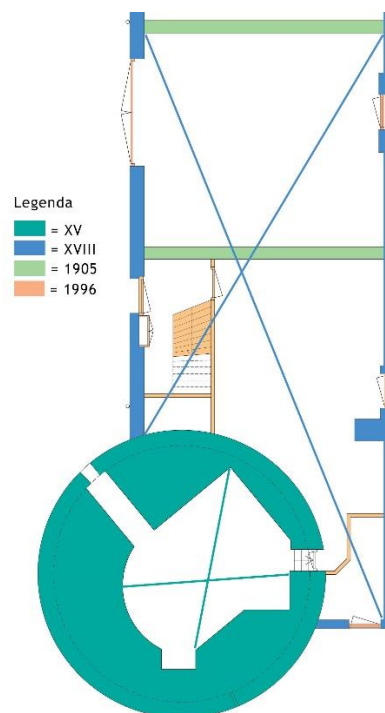
Afhankelijk van de onderzoeksvraag, de omvang van het onderzoek en de gekozen onderzoeksvorm, volgt hier een beschrijving van het exterieur, indien aanwezig (en gezien) van het interieur, en van aanwezige bouwsporen en de directe omgeving. Met andere woorden: het object zelf staat hier als bron centraal. Het is een beschrijving waarvan het doel is de ruimtelijke en materiële verschijningsvorm te kunnen doorgronden. De beschrijving van het object is van groot naar klein en – indien aanwezig – per gevel, bouwlaag en binnenruimte. Van het interieur dienen zowel de indeling (of plattegrond) als de constructie en de (interieur-)afwerkingen / installaties / functiespecifieke elementen beschreven te worden. Hiervoor kan ook gebruikgemaakt worden van 3D-scans per ruimte. Ook gebouwgebonden kunst in ex- of interieur wordt benoemd. Hier is, behalve voor foto's en tekeningen, plaats voor eventuele plattegronden en/of beeldmateriaal met een overzicht van de functies van ruimten.

Overzicht bouw- en gebruiksgeschiedenis

Op basis van de historische gegevens en het veldwerk wordt een interpretatie en analyse van de onderzoeksgegevens opgesteld, met als resultaat een chronologische bouwgeschiedenis met bouwfasen en de relatie met de gebruiksgeschiedenis. Bij deze bouwfasen behoren ook restauraties of functieveranderingen, omdat zij soms een ingrijpende verandering van het object inhielden. Denk bijvoorbeeld aan reconstructies (bij restauraties). De tekst wordt aangevuld met onderbouwde faseringstekeningen; een globale faseringstekening bij een verkenning en een meer gedetailleerde faseringstekening bij een opname.

Voorbeeld van een globale faseringstekening

Voorbeeld van een gedetailleerde faseringstekening

Waardestelling

Inleiding

De waardestelling dient om waarden toe te kennen aan het gebouwde object op basis van het bouwhistorisch onderzoek. Deze waardering vindt plaats op twee niveaus: het gebouwde object in relatie tot zijn bredere context (plaatselijk/regionaal/(inter)nationaal) en de betekenis van de verschillende onderdelen in relatie tot het object zelf. Het eerste noemen we de 'contextuele waarden', het tweede de 'intrinsieke waarden'. De waardestelling bestaat uit tekst en waardestellingstekeningen, die complementair zijn en onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zonder de begeleidende tekst is de waardestellingstekening niet compleet.

Contextuele waarden

De contextuele waarden omschrijven de positie van het gebouwde object ten opzichte van de ruimere cultuurhistorische context. Er wordt toegelicht hoe het object zich verhoudt tot andere, vergelijkbare objecten in de regio of op landelijk niveau. Bij de contextuele waardestelling wordt een aantal waarden getoetst (zie hieronder), steeds in relatie tot de gangbare toetsingscriteria gaafheid en zeldzaamheid. De bouwhistoricus selecteert welke van deze waarden van toepassing zijn voor het object en geeft aan welke niet van toepassing zijn. Een beknopte toelichting per onderdeel voldoet. Mogelijke waarden zijn:

- *Historische waarden*: het object als uitdrukking van een culturele, sociaaleconomische, geestelijke, bestuurlijke, technische of typologische ontwikkeling dan wel innovatieve waarde of pionierskarakter.
- *Ruimtelijke waarden*: het object in relatie tot de historisch-ruimtelijke context (bijv. de positie in straatwand/bouwblok/stad/dorpskern/bebouwingslint/landschap/ensemble) en de invloed van het object op de omgeving ervan.
- *Architectuurhistorische waarden*: het object in relatie tot een typologie, ontwerpconcept of de plaats van het object in het oeuvre van een architect.
- *Bouwhistorische waarden*: waarden op het gebied van materiaalgebruik, constructie en afwerkingen in relatie tot andere, vergelijkbare gebouwde objecten.
- *Kunsthistorische waarden*: waarden van specifieke, ontworpen onderdelen van het object, zoals schilderkunst, beeldhouwkunst of bijzondere interieurafwerkingen in relatie tot andere historische interieurs.
- *Gebruikswaarden en functiespecifieke waarden*: waarden van het object in relatie tot andere objecten met dezelfde functie en/of veranderingen in het gebruik.
- *Herinneringswaarden*: waarden in verband met een specifieke gebeurtenis in het verleden in relatie tot het gebouwde object.

In het geval van beschermde monumenten (rijks-, provinciale en gemeentelijke monumenten), is er soms al een contextuele waardestelling opgesteld als onderdeel van de monumentbeschrijving (of redengevende-/registeromschrijving). De bouwhistoricus kan deze als citaat overnemen in de waardestelling en verder aanvullen op basis van de resultaten van het onderzoek.

Intrinsieke waarden

Behalve het formuleren van contextuele waarden is het van belang om de eigen, fysieke onderdelen van het object te waarderen. Deze onderdelen kunnen een materiële waarde hebben, maar ook een conceptuele waarde, vanwege het achterliggende ontwerpidee of de functionele betekenis binnen het object. In dat laatste geval hoeven deze onderdelen in materiële zin niet eens meer oorspronkelijk te zijn.⁴

Behalve de fysieke onderdelen van het object, zijn er soms ook waarden toe te kennen aan niet-fysieke onderdelen, zoals zichtlijnen of een indeling gerelateerd aan gebruik. Bijvoorbeeld aan de functionele indeling van een school of boerderij die de weergave is van een op het moment van bouwen geldende visie op het onderwijs of agrarische bedrijfsvoering. En er kunnen ook waarden

⁴ Bijvoorbeeld de brandmuur in een boerderij die opnieuw is opgemetseld. Deze muur behoort in materiële zin niet meer tot de oorspronkelijke bouwmassa, en zou je om die reden een minder hoge monumentwaarde kunnen toekennen dan bijvoorbeeld voor de oorspronkelijke bouwmuren. Maar deze gereconstrueerde brandmuur kan wel degelijk van betekenis zijn in de oorspronkelijke opzet en het functioneren van de boerderij: deze brandmuur draagt zo bij aan de afleesbaarheid van de oorspronkelijke opzet en geeft het inzicht in het oorspronkelijke functioneren van het gebouw. Vanwege die betekenis(sen) vertegenwoordigt zo'n muur een waarde die we een conceptuele waarde noemen.

liggen in sporen van veranderd gebruik (denk aan het ombouwen van een woonhuis tot kantoor of een klooster tot woningen).

De intrinsieke waardestelling levert handvatten voor de planvorming en de beoordeling van de impact van de geplande werkzaamheden op het object. Bij de intrinsieke waardestelling wordt naar de volgende aspecten gekeken:

Algemeen

- ruimtelijke context (directe omgeving)
- bouw-, gebruiks- en restauratiegeschiedenis

Gebouwd object

- bouwvolume/contour/silhouet
- gevels (architectuur en uitvoering)
- ontwerp /concept
- indeling/structuur/plattegrond
- materiaalgebruik
- constructie
- interieurafwerkingen⁵
- installaties⁶
- functiespecifieke elementen⁷
- objectgebonden kunst⁸

In deze waardestelling worden de onderdelen van het object in onderlinge samenhang en in relatie tot elkaar beoordeeld, met in achtneming van de resultaten van de contextuele waarden. Hierbij worden de volgende drie waardecategorieën onderscheiden:

- *Hoge monumentwaarde*: van cruciaal belang voor het karakter, de structuur of de betekenis van het object.
- *Positieve monumentwaarde*: van ondersteunend belang voor het karakter, de structuur of de betekenis van het object.
- *Indifferente monumentwaarde*: van weinig of geen belang voor het karakter, de structuur of de betekenis van het object.

De intrinsieke waardestelling is bedoeld als een graduele waardestelling, waarin de gelaagdheid van de cultuurhistorische waarden binnen het onderzochte object wordt weergegeven. De waardestelling is geen dictaat; de omgang met die waarden is afhankelijk van het object en wordt bepaald in afstemming met het bevoegd gezag. Doorgaans betekent dit dat er bij hoog of positief gewaardeerde onderdelen gekozen wordt voor een behoudende of restauratieve aanpak, maar wijzigingen zijn daarmee niet uitgesloten. De reden voor de wijziging dient echter goed beargumenteerd te worden.

Waardestellingstekeningen

De representatie van de waardestelling vindt zijn neerslag in waardestellingstekeningen. Dit zijn meestal plattegronden, maar wanneer nodig ook doorsnedes of (gevel)aanzichten van een gebouw object, waarop met kleurcodes en symbolen de waarden van de diverse onderdelen zijn aangeduid. In sommige gevallen kan een 3D-tekening meer verduidelijken.⁹

Voor de waardecategorieën gelden de volgende kleurcodes:¹⁰

Hoge monumentwaarde:	blauw
Positieve monumentwaarde:	groen
Indifferente monumentwaarde:	geel

⁵ Bijvoorbeeld trappen, deuren, schouwmantels, vloer-, wand- en plafonduafwerkingen.

⁶ Bijvoorbeeld historische verlichting, luchtverversing, verwarming, gebouwgebonden machines of werktuigen.

⁷ Bijvoorbeeld het altaar in een kerk, een transportrail in een fabriek of de mestgrub van een stal.

⁸ Bijvoorbeeld wand- en gevelkunstwerken, glas-in-lood.

⁹ Het gebruik van waardestellingstekeningen is ingeburgerd in de bouwhistorische praktijk. In de toekomst kan gekeken worden naar andere vormen van representatie die meer aansluiten bij de huidige ontwerpde praktijk.

¹⁰ Doorgaans worden bij benadering de volgende RGB-kleuren gebruikt: blauw R: 0 G: 104 B: 243, groen R: 58, G: 181, B: 74, geel R: 255, G: 242, B: 0.

Muren en wanden worden doorgaans geheel ingekleurd. De waarde van homogene balklagen en kapconstructies wordt met een kruis aangeduid. Het gaat hier om de balklaag boven de op de tekening weergegeven bouwlaag. Als er binnen één balklaag of kapconstructie sprake is van meerdere waardecategorieën (bijvoorbeeld in het geval van vernieuwde moerbalken of kaspanten), dan is het aan te bevelen de elementen afzonderlijk met gekleurde stippellijnen aan te duiden. In de waardestellingstekeningen moeten de gevelopeningen en de invullingen daarvan (kozijnen, ramen, deuren etc.) apart worden aangegeven en gewaardeerd. Elementen die tijdens het onderzoek niet zichtbaar of niet toegankelijk waren, krijgen geen kleur maar worden met een vraagteken (?) aangeduid, omdat deze niet gewaardeerd kunnen worden. In de waardestelling moet met een korte tekst of opsomming worden toegelicht welke elementen niet te waarderen waren en om welke reden niet.

Interieurafwerkingen dienen per ruimte met de volgende symbolen te worden aangeduid.

△ = plafondafwerking

▽ = vloerafwerking

□ = wandafwerking

Als er sprake is van een dubbele afwerking van plafond (verlaagd plafond) of vloer, dan worden er twee (of zo nodig meerdere) symbolen onder elkaar gebruikt. Als er sprake is van wandafwerkingen met verschillende waarden in één kamer, dan wordt per wand een symbool gebruikt.

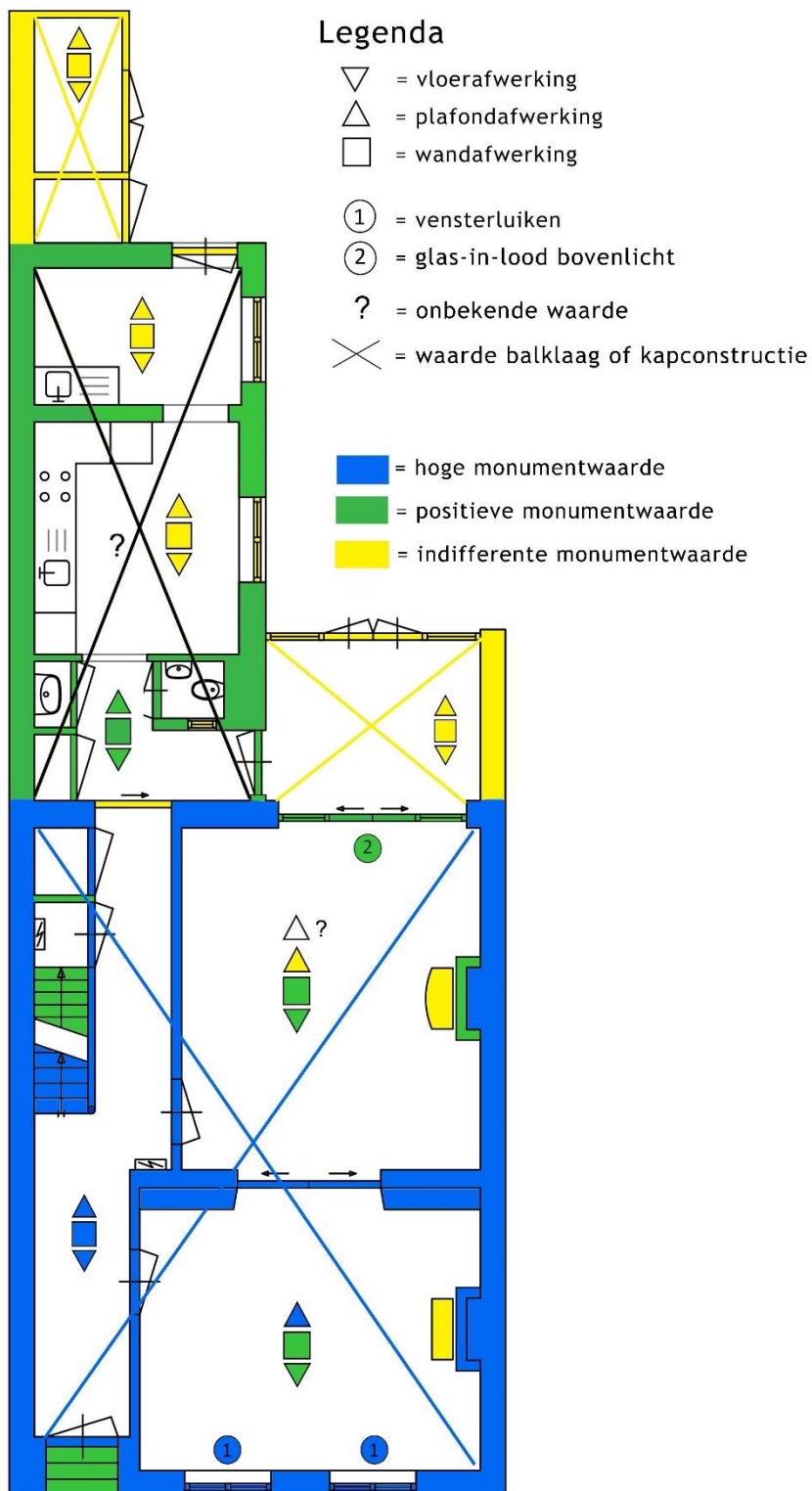
Overige interieurafwerkingen en -elementen worden met een gekleurde cirkel en daarin een nummer aangeduid en worden toegelicht in een legenda bij de waardestellingstekening. Bijvoorbeeld:

- ① = schouwmantel XVIII
- ② = lambrisering XIXc
- ③ = bedstede

De waardestellingstekeningen moeten zijn voorzien van een legenda, waarin de toegepaste kleurcodes en symbolen worden toegelicht. Daarnaast dient aan de legenda de volgende zin te worden toegevoegd: “De waardestellingstekening mag niet los van de geschreven waardestelling worden gehanteerd.”

De hier beschreven systematiek is gestandaardiseerd en past niet bij ieder object; sommige gebouwde objecten hebben een aparte aanpak nodig. De bouwhistoricus kan dan in afstemming met de opdrachtgever kiezen voor maatwerk, mits de redenen daarvoor worden toegelicht in de rapportage.

Bij een complexe of meer gelaagde waardestelling kunnen op de waardestellingstekeningen ook zichtlijnen of conceptuele waarden worden aangeduid (zie bijlage 8). Het is echter belangrijk om de waardestellingstekeningen overzichtelijk en inzichtelijk te houden. Daarom kunnen bij grote of complexe objecten of complexen per beschouwingsniveau meerdere waardestellingstekeningen worden gemaakt.

Voorbeeld van een waardestellingstekening van een woonhuis.

Samenvatting onderzoek

Hier wordt een beknopte samenvatting van de bouwgeschiedenis, conclusies en de waardestelling gegeven. Daarnaast worden antwoorden gegeven op de in de opdracht (en inleiding) gestelde onderzoeksvragen. Dit hoofdstuk kan zowel aan het begin als aan het eind van het rapport worden geplaatst.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Hier worden – beargumenteerd en indien van toepassing – aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek. Dat kan bijvoorbeeld gaan om aanvullend bouwhistorisch onderzoek omdat delen van het object nog niet toegankelijk waren of onzichtbaar vanwege latere afwerkingen. Ook kunnen er tijdens het onderzoek vragen zijn gerezen die van invloed kunnen zijn op de waardestelling. Ten slotte kunnen er ook aanbevelingen worden gedaan voor aanvullend onderzoek door andere discipline(s) (zie hoofdstuk 1).

Literatuur en bronnen

Een overzicht van de geraadpleegde bronnen, vermeld per categorie: literatuur, archiefbronnen, internetbronnen, etc.

Bijlagen

Hier is bijvoorbeeld plaats voor aanvullende informatie, zoals relevante historische beschrijvingen, plattegronden met locaties van het onderzoek en eventuele redengevende of registeromschrijvingen. Ook zouden hier bijvoorbeeld restauratieverslagen kunnen worden opgenomen.

Colofon

Voor zover al niet vermeld onder het kopje 'Algemeen' is hier plaats voor aanvullende gegevens betreffende het rapport of het copyright.

6.4 Inhoud van en eisen aan de onderdelen van het rapport – bouwhistorische inventarisatie

De opdracht voor een bouwhistorische inventarisatie komt meestal van de overheid. Denk bijvoorbeeld aan het opstellen van een lijst van potentiële te beschermen objecten, of waardevol cultuurhistorisch erfgoed voor een Omgevingsplan. In een enkel geval kan de opdracht ook door een eigenaar of ontwikkelaar worden gegeven, bijvoorbeeld als het gaat om de transformatie van een groot complex.

Een opdrachtgever heeft bij een inventarisatie specifieke wensen, gerelateerd aan het doel. Een inventarisatie is om die reden altijd maatwerk. Hieronder worden daarom algemene eisen geformuleerd.

De basisgegevens van het project

Vereist:

- de NAW-gegevens (Naam, Adres, Woonplaats) van de onderzochte objecten. Als een adres ontbreekt, dan de X- en Y-coördinaten (GPS);
- een overzichtskaart van het onderzochte gebied/met de onderzochte objecten;
- de gegevens van de opdrachtgever;
- de gegevens van de uitvoerende(n);
- de datum/periode waarop of waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden;
- de datum van het rapport ;
- de versie van het rapport (concept/definitief).

Indien van toepassing:

- kadastrale informatie + kadastrale kaart en/of luchtfoto;
- verwijzing naar voorafgaande onderzoeken;
- verwijzing naar het Plan van Onderzoek.

Inleiding

In de inleiding wordt beschreven wat de aanleiding voor en het doel van de inventarisatie zijn. Daarnaast wat de omvang van het onderzoek was en de werkwijze. Een inventarisatie is maatwerk. Centraal staat de vraag wát men wil inventariseren: bijvoorbeeld cultuurhistorische waarden, objecten uit een bepaalde periode, huizen met middeleeuwse constructies, boerderijen, fabrieken, Post 65-architectuur, etc. De inventarisatie wordt vaak gebruikt als onderlegger voor beleid, bijvoorbeeld om inzicht te verkrijgen in potentiële cultuurhistorische waarden van objecten in een gebied ten behoeve van een gemeentelijke of provinciale monumentenlijst, of een Omgevingsplan.

Beschrijving en analyse van de objecten

Vereist:

- beknopte beschrijving van de objecten;
- per object enkele foto's vanaf de openbare weg;
- beknopte literatuurlijst;
- overzicht van potentiële cultuurhistorische waarden, bijvoorbeeld een adressenlijst van potentiële monumenten;
- een (kadastrale) kaart van het onderzochte gebied.

Indien van toepassing:

- overzicht geraadpleegde archieven.

Waardestelling op basis van het uitgevoerde onderzoek

De waardestelling heeft als doel om waarden toe te kennen aan de objecten, zo mogelijk ook in relatie tot elkaar, bijvoorbeeld als onderdeel van een samenhangend straatbeeld. Er kan worden getoetst op de onderstaande waarden:

- historische waarden;
- ruimtelijke waarden;
- architectuurhistorische waarden;
- bouwhistorische waarden;
- kunsthistorische waarden;
- gebruikswaarden / functiespecifieke waarden;
- herinneringswaarden.

Deze lijst kan desgewenst aangepast of uitgebreid worden, bijvoorbeeld als de inventarisatie bedoeld is om waardevol gemeentelijk erfgoed te selecteren en een gemeente in haar erfgoedbeleid haar eigen selectie- en toetsingscriteria heeft geformuleerd.

De waardestelling bestaat uit tekst en – indien van toepassing – waardestellingstekeningen, die complementair zijn en onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Samenvatting onderzoek

Hier wordt een beknopte samenvatting van de conclusies en de waardestelling gegeven.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Hier worden – beargumenteerd en indien van toepassing – aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek op bouwhistorisch vlak of door andere disciplines.

7 KENNIS EN ERVARING

7.1 Inleiding

Bouwhistorische kennis is van groot belang bij de omgang met ons cultureel erfgoed. De kwaliteit van een bouwhistorisch rapport heeft invloed op de verbouwing, restauratie of het transformatieproces. Om te komen tot een gedegen en uniforme kwaliteit in bouwhistorische rapportages is het van belang dat de uitvoerende onderzoekers beschikken over specifieke vaardigheden. Enerzijds zijn dit onderzoeksvaardigheden (het herkennen, interpreteren, analyseren, synthetiseren en documenteren van bouwsporen, materialen en constructies), anderzijds zijn dit de vaardigheden om een overzichtelijk en begrijpelijk rapport af te leveren. Ondanks dat sommige objecten om specifieke kennis vragen, kunnen er algemene vaardigheden worden geformuleerd, waarover een bouwhistoricus dient te beschikken.

Een bouwhistoricus hoeft niet alles zelf te kunnen en te weten. Belangrijk is om te onderkennen welke expertise nodig is voor een bepaald project en waar deze te vinden is (zie hoofdstuk 1). Wel is van belang dat de kennis van de bouwhistoricus is afgestemd op het type object: een woonhuis is iets anders dan een molen of een brug, en vraagt dus specifieke kennis over bepaalde typen objecten.

7.2 Vereiste competenties en vaardigheden van de bouwhistoricus

Vereist:

- kennis van bouwhistorie;
- kennis van bouwmaterialen en –technieken;
- kennis van (streekeigen) bouwwijzen, typologie en detailleringen;
- ruimtelijk en analytisch inzicht;
- kunnen herkennen en benoemen van stilistische kenmerken en deze relateren aan architectuur- en/of interieurhistorische ontwikkelingen;
- kunnen onderkennen van de omvang van de opgave. Welke disciplines/professies zijn nodig? Dit kunnen formuleren in een Plan van Onderzoek;
- kunnen vervaardigen van bouwkundige tekeningen, schetsen op maat, etc.;
- kennis hebben van het opstellen van een waardestelling;
- kunnen onderkennen wanneer er sprake is van archeologische, landschappelijke, stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarden.

Gewenst:

- kennis van bouwkunde;
- kennis van het bouwproces;
- kennis van installatietechniek;
- kennis van de veroudering van de verschillende materialen;
- kennis hebben van het Transformatiekader.

BIJLAGE 1 INBEDDING VAN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK IN HET BOUWPROCES

Bron: Hendriks, Leo, en Jan van der Hoeve, *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek. Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, Den Haag 2009, 9.

BIJLAGE 2 **VOORBEELD VAN EEN PLAN VAN ONDERZOEK**
(gebaseerd op 'Plan van Onderzoek Cultuurhistorie', Rijksvastgoed-
bedrijf)

[wordt nog ingevoegd na akkoord RVB]

BIJLAGE 3 DEFINITIES EN BEGRIPPEN

In deze Uitvoeringsrichtlijn worden onderstaande begrippen gebruikt in de betekenis die in de kolom ernaast staat vermeld. Dat sluit uiteraard niet uit dat deze woorden in een ander verband in een andere betekenis gebruikt kunnen worden.

<i>Conceptuele waarden</i>	De waarden van een idee, filosofie of ontwerpconcept dat of die zijn weerslag vindt in het gebouwde object.
<i>Cultureel erfgoed</i>	Relicten uit het verleden die nu nog zicht- en tastbaar zijn, inclusief de daaraan verbonden gebruiken, verhalen en gewoonten.
<i>Gebruiksgeschiedenis</i>	De chronologie van het gebruik of de bewoning van een gebouw object, een complex van gebouwde objecten of een gebied, gekoppeld aan de bouwhistorische ontwikkeling.
<i>Monument</i>	Een onroerende zaak die deel uitmaakt van het cultureel erfgoed (gebouw of object) dat als beschermd is geregistreerd door rijk, provincie of gemeente. Onder monumenten vallen ook gebouwen en objecten die voorbescherming als monument genieten. De beschermde status heeft betrekking op exterieur én interieur.
<i>Renovatie</i>	Het vernieuwen van (onderdelen van) een gebouw of object om het te laten voldoen aan eigentijdse eisen op het gebied van veiligheid, functionaliteit, comfort en duurzaamheid (waaronder milieubelasting). Daaronder valt: verbeteren.
<i>Restauratie</i>	Het onderhouden, herstellen, aanpassen, verbeteren of in de oorspronkelijke staat terugbrengen van (onderdelen van) gebouwen of objecten met monumentenstatus dan wel met een duidelijke cultuurhistorische waarde.
<i>Ruimteboek</i>	Een analyse en beschrijving per ruimte (of cluster van ruimten) waarin vloer, wanden, plafond en bijzondere objecten/elementen (bijvoorbeeld gebouwgebonden kunst of verlichting) zowel afzonderlijk als in samenhang worden behandeld. De samenhang en betekenis van cultuurhistorische componenten speelt hier een belangrijke rol. Onder ruimten wordt verstaan: verblijfsruimten, verkeersruimten, ondersteunende en onbenoemde ruimten.
<i>Transformatiekader</i>	In een transformatiekader worden kansrijke uitgangspunten geformuleerd voor de ontwerpogave van een herbestemming of gebiedsontwikkeling. Uitgangspunt is dat cultureel erfgoed in zijn essenties bewaard blijft en dat er nieuwe betekenis en omgevingskwaliteit aan worden toegevoegd.

Voor overige termen en definities geldt het 'Begrippenkader Restauratiekwaliteit', de 'Restauratieladder' en de 'Gedragscode Restauratorenregister', te vinden op de website van Stichting ERM (www.stichtingerm.nl).

BIJLAGE 4 LITERATUUR

Hendriks, Leo, en Jan van der Hoeve, *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek. Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, Den Haag 2009.

Meurs, Paul, et al., *Transformeren met cultureel erfgoed. Handreiking voor het opstellen van transformatiekaders*, Amersfoort 2022.

Stenvert, Ronald, en Gabri van Tussenbroek, *Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen*, 4^e dr., Utrecht 2020.

Stenvert, R., 'Methodiek. Naar een bouwhistorische kapstok?', in: *Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Nederland*, (2010) nr. 49, 3-10.

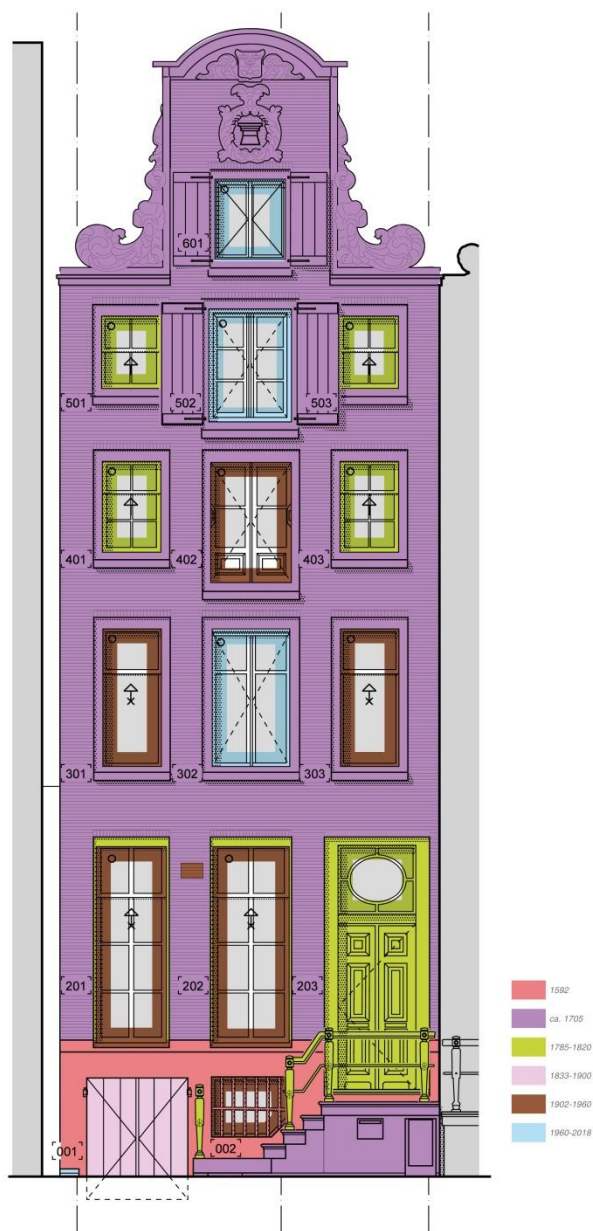
Veenstra, Francesco, et al., *Handreiking Auteursrecht voor opdrachtgevers*, Den Haag 2023

BIJLAGE 5 ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

p.m.

BIJLAGE 6 VOORBEELD VAN EEN BOUWFASERINGS- TEKENING VAN EEN GEVELAANZICHT

Bouwfaserings - voorgevel

TAK architecten

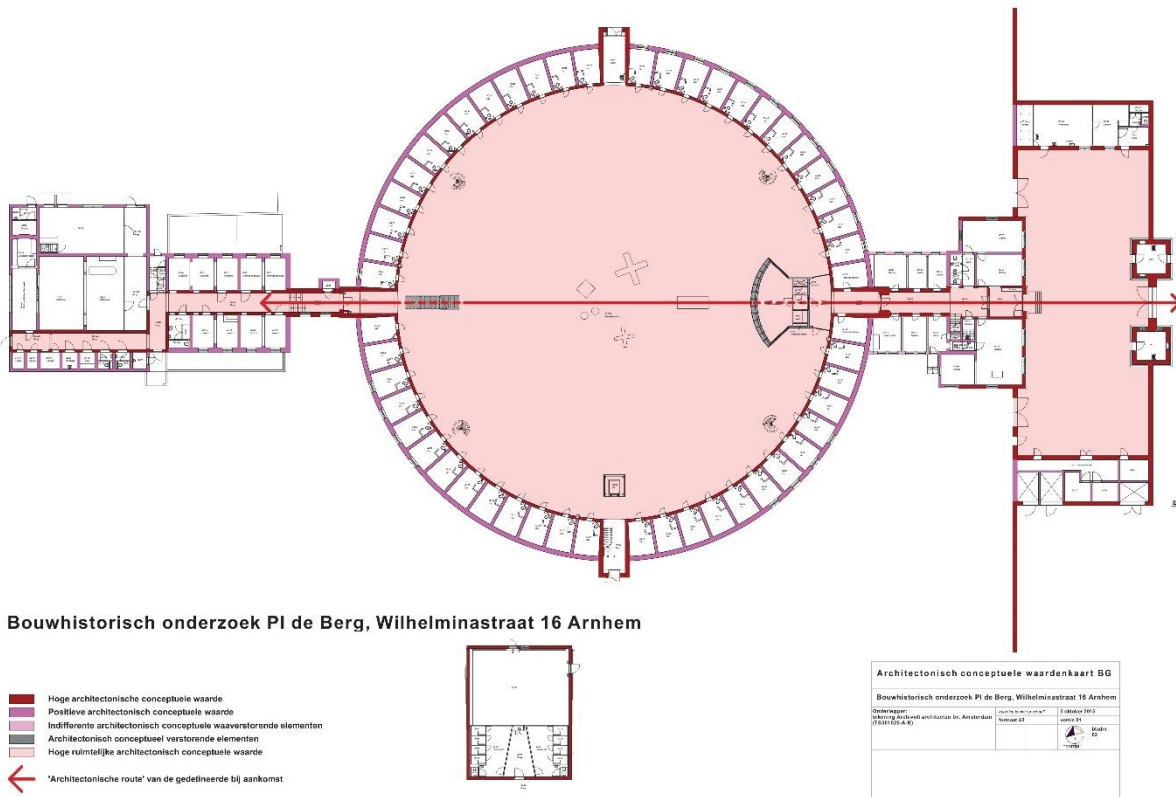
31 01 2023

BIJLAGE 7 VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLINGS- TEKENING VAN EEN GEVELAANZICHT

Waardering - achtergevel

BIJLAGE 8 VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLING VAN ARCHITECTONISCHE CONCEPTUELE WAARDEN

Plattegrond van de koepelgevangenis van Arnhem, gebouwd in 1882-1886 naar ontwerp van J.F. Metzelaar volgens het 'panopticon-principe'. Kaartbeeld waarin de conceptuele waarden zijn weergegeven met een pijl en arcering van de wanden en ruimten.

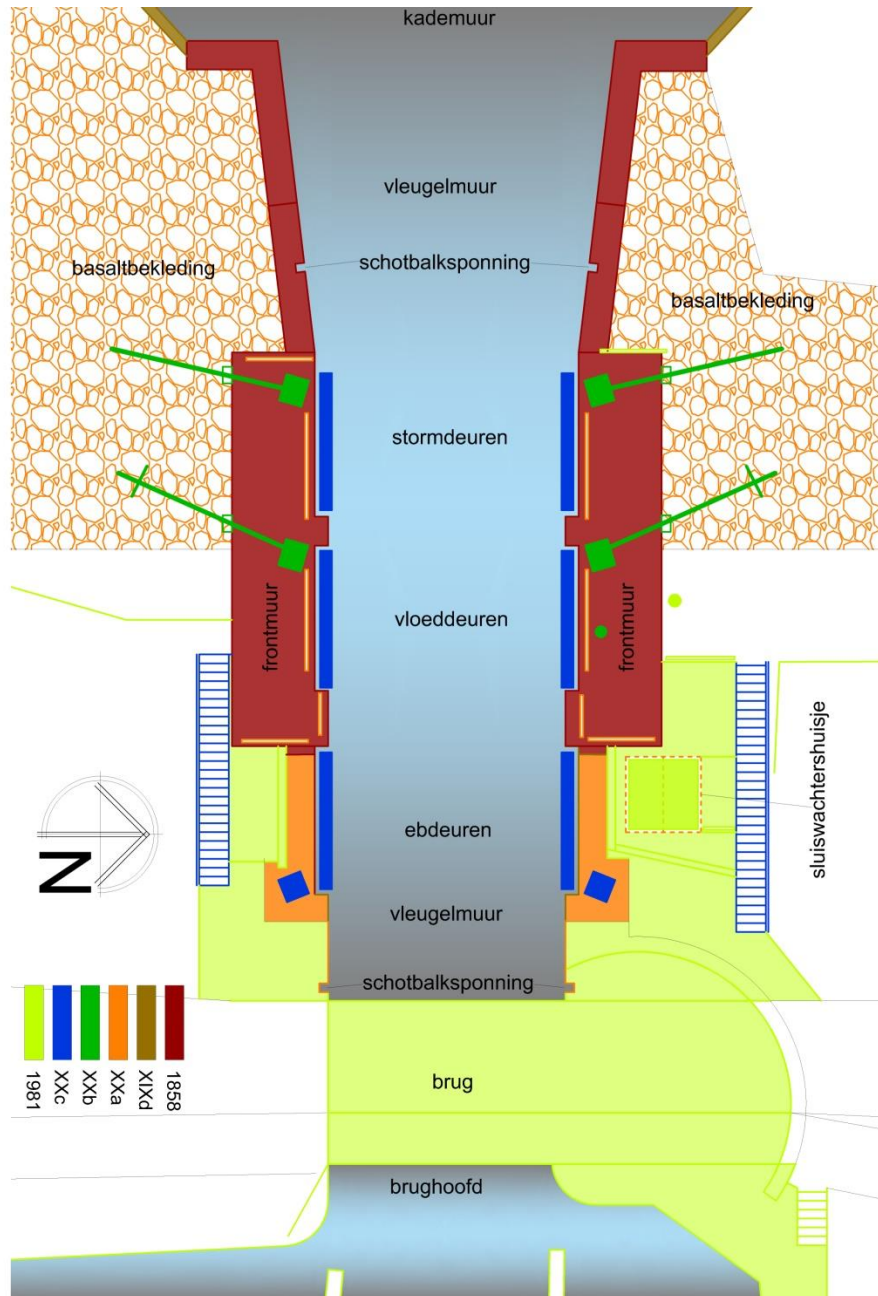
De hoofdas van het complex, hier op de kaart gemarkeerd met een rode pijl, is een schematische weergave van de route die een gedetineerde bij allereerste binnenkomst moest afleggen. Daarbij werd hij ingeschreven, werd hem zijn naam afgenomen, werd hij kaalgeschoren en voorzien van een uniform alvorens hij naar zijn cel werd gebracht. Een belangrijk onderdeel van het 'aankomstritueel' was het oversteken van de indrukwekkende koepelruimte.

Voor alle ruimten die onderdeel uitmaken van deze hoofdas geldt dat deze een rijkere vormgeving kennen, met de koepelruimte als hoogtepunt. De architectuur is bewust ingezet om de gedetineerden te imponeren en uitdrukking te geven aan de macht van de overheid.

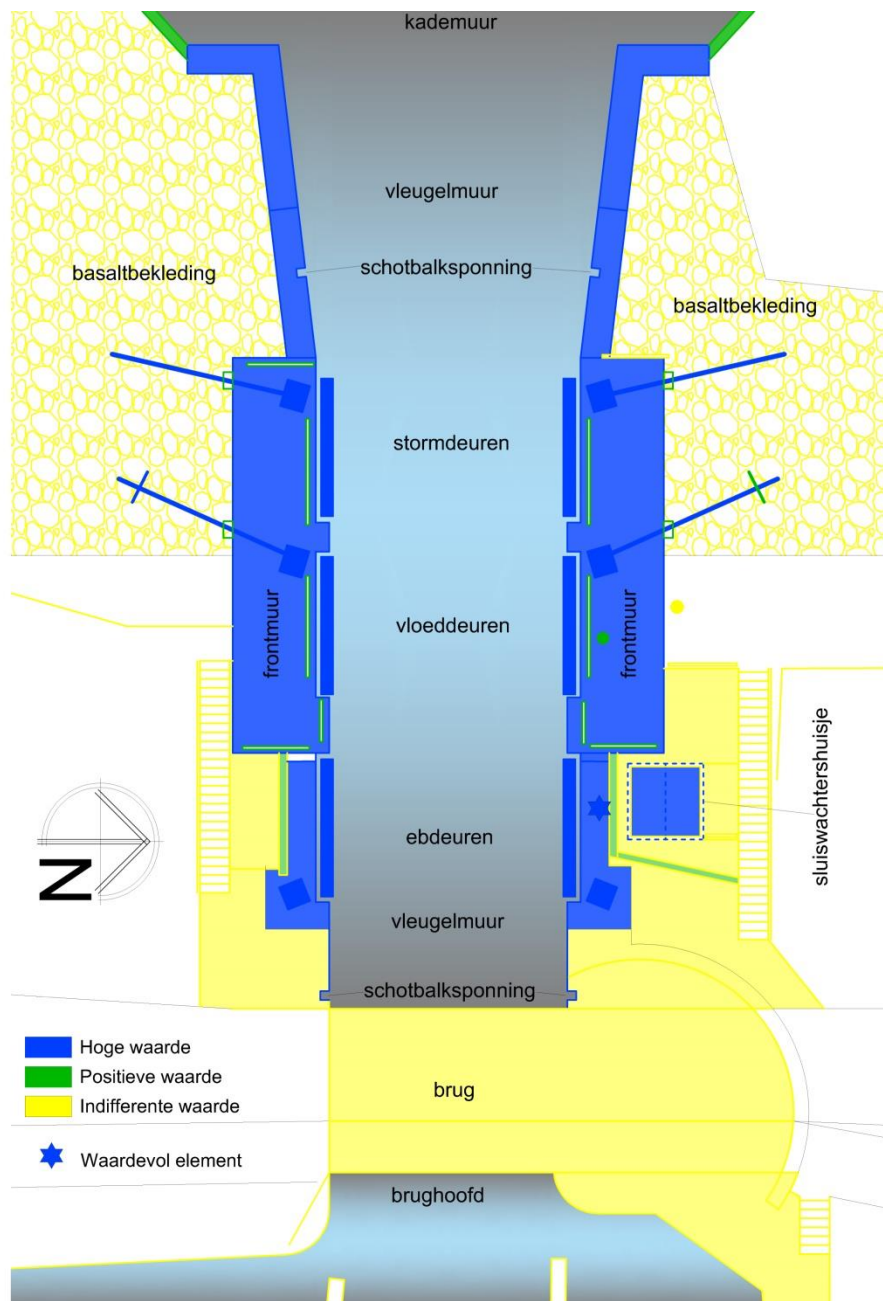
Zowel de route van de gedetineerde, als de ruimten die er onderdeel van uitmaken, vertegenwoordigen – naast architectuurhistorische waarden – ook een hoge conceptuele waarde. Ze geven uitdrukking aan een zorgvuldig uitgedacht en vormgegeven ideologisch concept van detentie.

(Onderlegger Rijksvastgoedbedrijf, bewerking Hemmes-Groeneveld, juli 2023)

BIJLAGE 9 VOORBEELD VAN EEN BOUWFASERINGS- TEKENING VAN EEN SLUIS

BIJLAGE 10 VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLINGSTEKENING VAN EEN SLUIS

BIJLAGE 11 VOORBEELD VAN EEN WAARDESTELLINGSTEKENING VAN EEN BRUG

